

NAGY ZSOLT*

Jog és igazgatás: történeti gyökerek**

I. Bevezetés, avagy a módszertani kérdések

A társadalom és a jog fejlődésének sok tekintetben elváló útjai, a társadalmi gyakorlatnak, esetleg joggyakorlatnak és a normatív szabályozásnak sokszor hosszú időn keresztül tartó diszkrepanciája – amit *Eugén Ehrlich* oly találóan megfogalmazott – felhívja figyelmünket egy-egy társadalmi intézmény, jogintézmény, a jogásztársadalom bizonyos szegmensének, vagy gyakorlatának anomáliáira, vagy éppen más hasonló társadalmi tényekkel való kapcsolatára, annak problémáira.¹ Ugyanakkor nem mellékes az – az egyébként később részletesebben elemzett tényező is – hogy miképpen elemzi a tudomány a gyakorlati jogi élet produktumait (különböző hatósági, vagy éppen jogalkotói döntéseket) vagyis miképpen szolgáltat „alapanyagot” a praxis, továbbá hogy erre a tevékenységre milyen – történetileg és földrajzilag elkülönült – módszerek állnak/álltak rendelkezésre. Továbbá milyen annak *az adott professzionális gárdának (jelen esetben az igazgatási gárdának, illetve a jogászságnak) a gyakorlata és ez honnan eredeztethető, mivel magyarázható, s esetlegesen milyen változásokra lehetne szükség.*

Mindezek után koncentráljunk a fő kérdésre, nevezetesen magára az igazgatásra: mit is jelent ez a kifejezés, hogyan definiálható, definiálható-e egyáltalán az, amelyre az egész vizsgálódás irányul; más szavakkal az elemzés tárgyát képező problémakör *konceptualizálásával*, a kutatás tárgyának meghatározásával állunk szemben. A hétköznapi (laikus) kommunikáció alapján – mint, ahogy ez más fogalmak esetében is – a szó jelentése kapcsán feltételezhetően közmegegyezés létezik. A kifejezés értelme akár a jogásztársadalomban sem képezheti első pillanatra vita tárgyát, minthogy mind a praxisban, mind az elméleti tudományokban jártas jogászok saját maguk megtapasztalhatták „gyakorlatilag önmagukat”, mintegy a „résztvevő megfigyelő” pozíciójából ismerik azt, vagyis a jogászság bármely tagjának a fogalom hallatán többé-kevésbé ugyanazok a képzetársításai lehetnek: olyan társadalmi intézmény, ahol jogi ismeretek útján jogi szabályok alapján döntéseket hoznak, illetve ebben a döntéshozatalban közreműködnek.

* egyetemi docens, SZTE ÁJTK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

** A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett A magyar önkormányzatok döntéshozatali mechanizmusának jogtörténeti, jogszociológiai és összehasonlító jogi vizsgálata elnevezésű *Allamtudományi Műhely* keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

¹ A jogszociológia kialakulására lásd: KULCSÁR KÁLMÁN: *Jogszociológia*. Kulturtrade Kiadó. Budapest, 1997. Különösen 41–43. pp.

A laikus jogi kultúra hasonlóképpen határozza meg ugyanezt: egy egyenlőtlen pozícióban, nevezetesen a hatóság és az ügyfél alá-fölérendeltségi viszonyában, döntéseket hoznak életük egy része fölött.²

Mégis ha kifejezésünket alaposabb elemzés alá vesszük, elemeire bontjuk, szembe-tűnik, hogy a kérdés némiképp komplikáltabb. Csak ebből a néhány, korántsem teljes körű, s talán némely esetben „vulgárisan” összefoglalt koncepcióból is kitűnik, hogy jelen munka – még a konceptualizáció során sem vállalkozhat egy átfogó, teljes körű, esetleg megszorításokkal elfogadható, vagy konvencionálisan megfelelőnek tartható fogalom kidolgozására; noha többször is érinteni kell a kérdést. Végső soron pedig a konceptualizáció elsődleges célja nem egy mindenre érvényes, abszolút fogalom meghatározása (jelen esetben legyen itt szó a jogról, igazgatásról, közigazgatásról, szervezeti igazgatásról vagy éppen önkormányzati igazgatásról), hanem az, hogy meghatározzuk mit fogunk érteni a tanulmány során az egyes kifejezéseken.³

A kutatások elvégzése sohasem nélkülözheti a módszertani problémákra való utalást, ami annál is fontosabb, mivel a vizsgálatok módszere nemcsak hogy befolyásol(hat)ja a végeredményt, de bizonyos esetekben azt akár – más-más módszerek alkalmazásával ellentétes végkövetkeztetéseket produkálva – determinálhatja is. Jelen munka esetében, ha ragaszkodunk valamely diszciplínához tartozó módszer kizárólagosságához, könnyen beláthatjuk, hogy egyfelől elzárjuk magunkat a megismerés más lehetőségeitől, limitáljuk a megismerhetőség spektrumát, másfelől – s talán ez jelentené a fogósbabb problémát – kérdéses lehet, hogy milyen módszertani kereteket, vagy melyik tudományterület módszertanát preferáljuk; ez azért is kérdéses, hiszen itt nem vagy csak nehezen lehetne egyetlen tudományterületet kijelölni, ahová a dolgozat tárgya tartozik. (A kérdéssel foglalkozó irodalom tárgyköreiből csak néhány példát említünk: tételes jogtudományok különböző módszertana, pedagógiája; jogászságra vonatkozó pszichológiai kutatások; jogtörténeti tárgyú munkák; eszmetörténet; filozófiatörténet; jogfilozófiatörténet és természetesen a jogszociológiai kutatások hatalmas mennyisége.) Mindez a komplexitás visszavezet bennünket a megismerhetőség kérdéséhez: éppen a komplexitás okozza, hogy *Bencze Mátyás* szavaival „a módszertisztaság követelménye egy ilyen jellegű megközelítés mellett nem lehet mértékadó, mivel csupán egy irányba engedné folyni a megismerést”,⁴ vagyis leginkább „megfelelőnek”, „produktívnek” a többféle módszer együttes, egymás melletti használata tűnik. Ilyen alapon például konkrét történeti tények exponálásával lehetővé válik, hogy ne csupán teoretikus spekulációkra, hipotézisekre alapozzuk következtetéseinket, hanem azokat, „biztosabb lábakon állva”, konkrét történeti-társadalmi szituáció leírása, esetleg magyarázata támassza alá. Emellett a szociológiai, jogszociológiai szemléletmód lehetővé teszi, hogy a konkrét tényeket tágabb összefüggésekben elemezzük, s így megvilágíthatóvá válnak a jogászigazgatási szféra alakulásának, jelenlegi helyzetének mélyebb társadalmi összefüggései, a társadalmi és jogásztársadalmi – sokszor egymással is összefüggő – okai, a kulturális

² Az ezzel kapcsolatos egyébként komplikált elméleti keretek egy következő tanulmányban kerülnek részletesebb kifejtésre.

³ A konceptualizáció módszertani lényegéről és további kérdéseiről lásd: EARL BABBIE: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi. Budapest, 1999. 141–152. pp.

⁴ BENCZE MÁTYÁS: *Vizsgálódások a jogérvényesség jogelméleti problémáinak köréből*. PhD disszertáció. 2003. Debrecen. 14. p.

és jogi kulturális változók hatásai és a felmerülő problémák esetleges megoldási lehetőségei is. Feltehetően az interdiszciplináris diskurzus keretei között alkalmazott metodikák nem fognak egyfajta parttalan eklektikusságba torkolni, sem pedig valamiféle elméleti, módszertan nélküli „vákuumot” okozni, hanem ellenkezőleg, a leginkább „gyümölcsöző” elemzés zálogául szolgálhatnak. Azonban ez nem jelentheti azt, hogy az exponált elemzés és értékelés az *egyetlen igaz* leírás és magyarázat lenne, hiszen ebben az esetben nem számolnánk a „történet hatalmával”, a narráció problémáival, amivel például egy egész jogelméleti irányzat foglalkozik.⁵ Pontosan ennek figyelembevételének okán, a források tanulmányozása során szükséges az implicit, vagy explicit előfeltevéseket a szövegekben található tényekkel, történetekkel, érvelésekkel ütköztetni, sőt, mi több a különböző források elemzésénél azokat egymással is összevetni, hogy a lehető legnagyobb pontosságra törekedjünk.

Ehhez közvetlenül kapcsolódik egy talán „közismert” mind az elméleti, mind az empirikus kutatásokra vonatkozó alapprobléma: „a vizsgálat kezdődhet egy jól explicitált, markánsnak mondható előfeltevessel, hipotézissel, és a kutató az elemzése során vagy végig kitart és érvel eredeti álláspontja mellett vagy esetleg a vizsgálat végeredménye maga is egy hipotézis lehet”.⁶ De egy vizsgálat kezdődhet „tárgyközpontú módszerrel” úgy is, hogy csupán annak tárgya, az alapprobléma, a problémafelvetés adott, s a kutató erről próbál minél több információt gyűjteni, következtetéseket levonni, összefüggéseket megállapítani.⁷ Ebben az esetben valószínűbb, hogy az elemzés során változnak a koncepciók, az esetlegesen létező implicit feltevések, sőt előfordulhat, hogy az egyik kutatás, mintegy átmegy egy másikba; vagyis „kockázatosabbnak mondható ez az út”. Az igazgatás, illetve közigazgatás vizsgálatánál mégis több okból ez utóbbi módszer választottuk. Először is, ha ragaszkodnánk egyfajta előzetes spekulációhoz, kizárhatnánk a vizsgálat tárgyához kapcsolódó olyan jelenségeket (okokat, következményeket, esetleg első látásra mellékkörülményeket), amelyek valójában komoly befolyást gyakorolnak a kutatási problémára. Másodsor, az előzetes feltevés többnyire implikál egy adott diszciplínához tartozó metodikát, s ez ismét – már az előzőekben kifejtettek szerint – behatárolja, túlzottan leszűkíti a vizsgálat kereteit.

A *közigazgatás „fő” problémaköreinek* meghatározásakor mindenképpen a leginkább aktuális szituációra szükséges koncentrálni, s ha az ezzel kapcsolatos tudományos irodalmat tanulmányozzuk, már csupán kvantitatív szempontok alapján is a következő kérdések merülnek fel: Ad1. Az igazgatás, mint társadalmi intézmény kialakulásának folyamata, változása, illetve ehhez szorosan kapcsolódóan szemléletének alakulása. Ad2. Szükséges megnézni a különféle jogrendszerek kialakulásának mikéntjét, illetve ennek hatását a differenciált struktúrák igazgatási attitűdjére. Ad 3. A különféle igazga-

⁵ Elképzelhető ugyanarra a konkrét szituációra más és más történet, ami más és más következtetéseket produkál, és legyen bármennyire alapos is a történeti elemzés, vagy bármennyire körültekintő az értékelés egy ilyen vállalkozás eredménye megkérdőjelezhető marad. Ezért hát „szembesülnünk kell annak tapasztalatával..., hogy minden történet szükségképpen átfedésekkel, ismétlésekkel, kihagyásokkal és elhallgatásokkal terhes, és nincs omnipotens elbeszélő, aki akár csak az egyes történetek összes cselekményszálát képes lenne a kezében tartani” Nagy Tamás: Bevezetés avagy „az elbeszélés nehézségei”. Kézirat. 8. p.

⁶ CLAIRE SELLTIZ – MARIE JAHODA – MORTON DEUTSCH – STUART W. COCK: *Research Methods in Social Relations*. Holt, Reinhart and Winston Inc. New York, 1963. In: Ferge Zsuzsa – Cseh-Szombathy László: A szociológiai felvétel módszerei. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Budapest, 1975. 21–30. 27. p.

⁷ BENCZE MÁTYÁS i. m. 16. p.

tási szemléletmód létrejöttében milyen járulékos okok játszottak közre. Ad3. Az oktatói-tudományos szféra és a praxis, a gyakorló jogászok kapcsolata, viszonya, s ennek következményei mindkét rétegre, illetve tevékenységükre, mely kérdésbe éppúgy beletartozik az oktatásban már az előzőekben jelzett változások praxisra gyakorolt hatása. Ad 4. Mind a különféle igazgatási pályák közötti kapcsolat mind az egyes külső tényezők és a közigazgatásban milyen változások tapasztalhatók a közelmúltban, napjainkban, esetleg mi várható a jövőben.

A különböző közismert, vagy kevésbé ismert kérdések, jelenségek leírása, magyarázása okán mindenekelőtt szükséges áttekinteni magának a társadalmi intézménynek a történeti fejlődését, úgy, hogy – különös figyelmet fordítva az igazgatási tevékenységet végzők professzionális attitűdjére – nem nélkülözhetően a sokszor máig élő hagyományok szociológiai, és jogszociológiai szempontú elemzését; s az említett szociológiai-történeti elemzésekből már önmagában nagyon sok – az előbbieken feltett – alapkérdésre választ kaphatunk.

II. Az igazgatási szemlélet eredete

„Két nagy ajándék van az emberek között, amelyet Isten emberszeretében a Mennyből ajándékbba adott; a papság és a császári méltóság. Az első az isteni dolgokat szolgálja, míg a második az emberi ügyeket irányítja és intézi, azonban mindkettő ugyanattól az elvtől származik, és az emberiség életét ékesíti.” (I. Justinianos)⁸

Igazgatás, közszolgálat, köztisztviselő, közalkalmazott, jogászság, mind olyan szavak, melyek mindennapjainkban használatosak, sőt gyakoriak, és melyeket a tudományos irodalom (a jogtudomány is) gyakorta emleget. Ugyanakkor felmerülhet a kérdés: vajon pontosan mit takarnak ezek a kifejezések, lehetséges-e őket definiálni,⁹ illetve ha ez megtörtént, akkor további problémák merülhetnek fel, nevezetesen: milyen szerepet tölthettek és töltenek be a társadalomban, illetve a kifejezéseket takaró társadalmi rétegek között milyen kapcsolat fedezhető fel. Ezt legtalálósabban *Bónis György* fogalmazta meg a következőképpen: „Eszerint egy adott jogrendszerre erősen rányomja bélyegét az a mód, ahogyan az alakításában hivatásszerűen részt vevő emberek képzik.”¹⁰ S a következő mondat már – a közigazgatás szempontjából, elsősorban empirikus adatok alapján is, meghatározóan – jelen tanulmány témáját is plasztikusan megragadja: „*Max Weber*

⁸ Novella 6. praefatio: *Corpus Iuris Civilis. III.* 35–36. pp. In.: Baán István.: Justinianus császár teológiája. Bizantinológiai Intézet Alapítvány. Budapest, 1997. 20. p.

⁹ Hogy mennyire nem lehetnek kizárólagosak, sem abszolút értékűek a fogalmak, illetve kimunkált osztályozási elvek, arra legjobban *Tárkány Szűcs Ernő* hívja fel a figyelmet: „nem lehetünk az elméletek, fogalmak túlzott rabjai, könnyedebben, hajlékonyabban szabad a sok szempontból érzékeny anyaghoz, adatokhoz nyúlunk”. *TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Magyar jogi népszokások.* Gondolat. 1981. 28–29. pp. Vagyis nem feltétlenül lehetséges egy mindenre kiterjedő, tökéletes definíciót adni: sok esetben olyan kifejezésekkel szükséges operálni, melyek nem adnak és sokszor nem is adhatnak teljes képet a mögötte álló tartalomról; talán sokkal lényegesebb a fogalmak kezelhetősége, vagyis, hogy használatukkal lehetséges a kívánt vizsgálat véghezvitele, az értelmi összefüggések feltárása.

¹⁰ *BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. 168. p.

két ellentétes típust különböztet meg: vagy gyakorlati emberek tanítják a jogot a praxisban, tehát empirikus „kézműipari” módon, vagy speciális jogi iskolák oktatnak racionális-rendszeres feldolgozásban, tehát „tudományos” módon.¹¹ A következő munka pedig éppen azzal foglalkozik, hogy megpróbál rávilágítani az állami igazgatásban lévő különböző testületekben lévő személyek attitűdjének minőségére, annak történeti-szociológiai okaira, mivel hipotézisünk szerint a történeti adalékok és a hozzá kapcsolható „általánosítások” talán olyan ismereteket szolgáltatnak, amelyek napjaink problémáit, ha megoldani természetesen nem is fogja, mégis közelebb visz annak „*solutiojához*”. Vagyis a szemlélet okainak kiderítéséhez, ahogy már annyiszor kimondatott: *vissza a gyökerekhez*.

„A tudomány az iskolákban érlelődik”. Ez a talán közhelyesen hangzó mondat mégis tartalmaz némi igazságot; s különösen igaz lehet ez a *jog- és államtudományra*, hiszen a praxis is e tudományok eredményeit használja, azok alapján döntenek, ítélnek, még akkor is, ha ennek esetleg nincsenek a tudatában. Hiszen bárhová is tekintünk, és ez a kitekintés lehet földrajzi vagy történelmi, a tudás felhalmozásának folyamata valahogy mindig összefüggött annak megismertetésével. Más szavakkal – szociológiai szempontból – előbb-utóbb kialakult egy olyan intézmény, ami az adott professzió tagjaként való elismerést valamilyen formális oktatásban való részvételhez kötötte. Mert egyébként az ismeretek megszerzése szempontjából különös jelentősége van az átadás *intézményes*, vagy *mindennapi* formájának: amennyiben az információt intézményes keretek között, formális elismerés közbeiktatásával adják át, úgy az ismeret meghatározó lesz az egyén társadalmi szerepében, struktúrában elfoglalt helyét illetően, míg informális, nem intézményes információszerezés során létrejött „profán” tudás esetén ilyen hatásokkal nem lehet számolni; vagyis „a végzettség szintje fontosabb annál, amit valaki tud”.¹²

S a megismertetés folyamata, ezzel összefüggésben a szaktudás szférájához (jelen esetben az igazgatás) való tartozás, a különféle társadalmi formációkban kialakult tudásbirtoklás esetén is többé-kevésbé formalizálódott. Ahol a tudás „szent jellegűvé” vált, szintén szükség volt a kiválasztottak számára annak átadására, reprodukciójára, ahol profán jellegű maradt, ott ez a reprodukció széles jelleget öltött, de akárhogy is történt, akármelyik társadalmi rendszerről van is szó, az intézményesülés folyamata elengedhetetlennek bizonyult.

Végső soron az iskolák – bár szorosan kapcsolódnak a szocialitás struktúrájához – mindenhol és minden tekintetben kötődtek a fennálló politikai, hatalmi rendszerhez. Így például Európa keleti felében az egyetemeket (főiskolákat) már eleve a császár (*augustus, caesar, vagy basileios*) akaratából hozták létre. Az egyetemek, kezdetekben

¹¹ Uo. 168. p. Ennek markáns explikálását az angolszász világban is megtalálhatjuk: Mivel az oktatók képzik a jövő ügyvédeit, bírát, üzletembereit, közigazgatási szakembereit, a társadalom egy igen jelentékeny részének pozícióihoz való közreműködésük vitathatatlan, az oktatói szféra a jog és a társadalom ideáinak legjelentősebb formálói, hatásuk „nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is a legkomolyabbnak mondható”. *Bruce D. Fisher és Paul Bowen* szavait idézi RICHARD E. REDDING: „*Where Did You Go to Law School?*” Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education. 53. *Journal of Legal Education*. 594. 2003. 596. p.

¹² S. M. MILLER – PAMELA ROBY: *The Credentials Trap*. In: S. M. Miller – Frank Riesman: *Social Class and Social Policy*. Basic Book. 1968. In: Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szek.) *Az iskola szociológiai problémái*. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 109–121. 110. p. Talán túlzónak mondható álláspontjuk szerint a magasabb kvalifikáció általános teljesítményromlással jár, mégis az ún. „marsallbot-jelenség” fenntartja a kiválóság látszatát.

kollégiumok formájában többnyire maguk realizálták rekrutációs bázisukat biztosító intézményeiket, később az oktatási szervezetben a közép- vagy (még mindig) felsőfokú pozíciót betöltő szervezetek más elnevezések alatt, némileg módosult jelleggel ugyanezt a funkciót betöltve működtek tovább.¹³

A korabeli értelmiséget (klerikusok, kik inkább a privilégiumok megtartása érdekében, semmint vallási meggyőződésből kötődtek a klérushoz) más rétegektől elsősorban a latin írás-olvasás ismerete különböztette meg, és a birtokukban lévő irodalmi tudás magába foglalta a könyvirást (*litteratura*), a hétköznapi-használati írást (*nota*), továbbá az írott, jogi relevanciával bíró formulák szerkesztésének ismeretét.¹⁴ Történeti szempontból nézve, bár kissé leegyszerűsítve, ám mégis kimondható, hogy a korai írott formulák ismertetése, illetve a levélírás formájának szokássá, – nyomatékosabban mondva szokásjoggá – válása és annak tudása keletkeztette az igazgatási-jogászi hivatást, mely a kezdetekben nem volt más, mint a *dictator* jogi formulákkal tarkított, csiszolt kifejezéseinek ismerete (*ars dictandi*).¹⁵ Tehát „a grammatikát a szabad művészetek úrnőjének, de a két jog növendékének”¹⁶ (civil jog és kánonjog) mondták; vagyis egyfajta – a legnemesebb értelemben vett – művészet, mely a későbbiekben a tételes jog (római jog), illetve a jogi fogalmak használatához segítette hozzá a tanulni vágyókat, s a „jogászság” tudása lépésről-lépésre bővült. Az igazgatás szempontjából később nagyon fontos tipikus jogi formulák összegyűjtése, majd általános érvényűvé tétele, a lényegi mozzanatok kiemelése, s mindennek egy meghatározott írásos jelleg kölcsönzése jelentette az *ars notariát*,¹⁷ mely megalapozta a későbbi – elméleti fejtegetésekkel felvértezett – talán már a mai értelemben vett tudós jogász alakját.

Európa egy másik felében, nevezetesen a Bizánci Birodalomban azonban már sokkal korábban létezett egy manapság ismert, mi több, közismert szemléletet hordozó jogászság és igazgatás, mely meghatározta mind a bizánci törvényalkotást, mind a jogalkalmazást. Talán a kezdetekhez tartozik a 438-ban kiadott – még igazán az egész Rómát képviselő – *Codex Theodosianus*. De nem kevesebb jelentőségűnek mondható a Bizánci Birodalom legfőbb kulturális központját jelentő *konstantinápolyi egyetemalapítás*; ahol tíz görög és három latin professzor adta elő a grammatikát, öt görög és három latin professzor pedig a retorikát, utóbbiak közül egy filozófus, kettő jogász volt,¹⁸ s ez önmagában mutatja az említett ismereteknek, művészeteknek: *a filozófiának, retorikának, az írás művészetének és a jognak a kapcsolatát*.

Az I. Juszteniános császár által kiadott Kódex szerepe természetesen vitathatatlan, európai hatása óriásinak mondható, ám a fogalmaktól, jogi maximáktól eltekintve egy másik „lehengerlő”, s talán nem kevésbé fontos kulturális befolyást is hordozott: a professzionális jogi kultúra egyfajta attitűdjét. Nevezetesen egy olyan szemléletet, ami korábban nem, vagy csak nyomokban létezett: *az egységes jog és jogalkalmazás, ezzel*

¹³ Franciaországban a második császárság idején vált leginkább explicitté a középiskola elitjellege is. Lásd.: VIVIANE ISAMBERT-JAMATI: *Conclusions. Crises de la société crises de l'enseignement*. P.U.F. Párizs, 1970. In: Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.) i. m. 365–376. pp.

¹⁴ Vö.: Bónis György i. m.

¹⁵ Uo. 22. p.

¹⁶ Uo. 22. p.

¹⁷ Uo. 28. p.

¹⁸ Lásd.: GEORG OSTROGORSKY: *A bizánci állam története*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 66. p.

együtt az egységes igazgatás „álmát”; egy olyan állam feltételezését, ahol annak minden szegletében, minden *közigazgatási és ítélkezési fórumon* ugyanarra a „történetre”, ha tetszik „történeti tényállásra” ugyanazt a jogi választ adják, ugyanazt a döntést hozzák. Ez megmutatkozik a császárnak abban a parancsában is, miszerint a törvénynek csak olyan fordítását és összefoglalását engedélyezte, mely mellőzi a vitákat és glosszákat.¹⁹

Mellesleg az ilyen fajta ítélkezési rendszer bevezetésénél – noha manapság az igazságosság zálogának tekintik – éppen az igazságosság szolgálata fel sem merült, hanem „csupán” az egységes birodalom gondolata „lebegett célként”, egy olyan országé, ahol – mivel mindenkit egyforma kötelességek terhelnek és jogok illetnek – az uralkodó hatalma a legnagyobb mértékben biztosított, a külön jogosultságok és kötelességi rendszerek nem léteztek, privilégiumok elvben nem voltak kérhetőek és adhatóak, vagyis teljes és totális uralom és ellenőrzés valósulhatott meg. Ez a jogi szemlélet az oktatásban is megmutatkozott, hiszen *Justinianos* császár intélciónak tankönyvi formája *expressis verbis* kimondja, „hogya ti (ti. a jogot hallgatók) a jog elemeit nem elavult mesékből tanuljátok, hanem a császári felségtől ismerhessétek meg, hogy fületek és értelmetek semmi haszontalant és téveset ne vegyen be, hanem csupán a dolgok igazi lényegének megfelelőt”²⁰ Később a *közigazgatási rendszer* hasonló elvekben történő átalakítása is ebbe az irányba mutatott.²¹ A császári törvényhozást erősen áthatotta az abszolutisztikus jelleg, mely a monarchikus hatalom jogi indoklásában is megmutatkozott, későbbi – például európai – hatásai pedig láthatóak. Am a fenti szellemiséget még tovább vitte a III. León császár és fia neve alatt publikált *Ekloga*, mely korszakalkotó határák a kodi-

¹⁹ Ennek ellenére már a császár életében a mű görög fordításánál – olyan neves jogtanítók, mint a konstantinápolyi *Teophilosz* vagy a béritoszi *Dórotheosz* kommentálták, és a kommentárok egészen a VIII. századig egyre szaporodtak. Vö.: LOUIS BRÉHIER: *A Bizánci Birodalom intézményei. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány*. Budapest, 2003. 179–180. pp. általánosságban pedig lásd: J. R. TANNER – J. B. BURY: *Cambridge medieval history. IV. The eastern Roman Empire. 717–1453*. Macmillan, 706–707. p. Ez, ti. a császári parancs, illetve az ennek ellenére megtörtént glosszák, pedig két következtetésre szolgáltatnak bizonyítékot: egyrészt a korabeli bizánci állameszme csak egyféle jogtanítást engedélyezett, egy olyan ismeretátadást, ami kizárólag egyféle szabályozáson alapulhat, vagyis egy korai (később a francia jogászság szemléletében oly jól ismert) exegézist, másrészt a kommentárok révén még mindig továbbélt az ősi római jogtudósi konzíliumok szerepe, vagyis a különböző, „*egyénenként változó igazságok*” ütköztetése.

²⁰ Az egyetlen igazság doktrínáját kihangsúlyozzák a következő szavak: „És ami azelőtt a korábbi jogtanulóknak négy év múltán is alig jutott osztályrészül, hogy ti. a császári konstitúciókat olvashatták, ti most egyenesen azzal kezditek, méltónak találva arra a tisztességre s arra a szerencsére, hogy jogi tanulmányaitoknak mind a kezdete, mind a vége császári ajakról hangozzék el.” Justinianus császár intélcióna négy könyvben. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Római Jogi Szemináriumának Kiadványa. Újsorozat. 3. szám. Fordította: Ifj. Mészöly Gedeon. Egyetemi Könyvkereskedés. Budapest, 1939. Tankönyvkiadó. Budapest, 1991.

²¹ Ennek tekinthető az I. Herakleiosz császár által kezdeményezett és később is a Herakleiosz dinasztia sikeresnek mondható törekvése: a *thematrendszer* kiépítése, mely eredetileg katonai egységet jelentett, de fokozatosan átalakult katonai-adminisztratív körzetekre: a *thema* parancsnoka a *strategos* volt, ám sokáig mellette a civiljogi ügyeket a *proconsul* intézte. Ez két dologra mutatott rá: egyfelől (elsősorban) a civil adminisztráció egységesítésére, másfelől a régi provinciarendszer fokozatos eltűnésére, aminek helyébe egy sokkal központosítottabb szisztéma került. Ezzel párhuzamosan, illetve összefüggésben megszűnt a *praetorianus praefectura* intézménye és helyét átvette a közvetlen felelősséggel tartozó *logothesion* rendszere, s így a *logothetése* (illetve *nagylogothetése*) fokozatosan egyfajta miniszterekké váltak, és a kormányzati struktúra zálogát jelentették. Ezen kívül IV. Konstantin uralkodásától a császári hatalom mintegy egységesként szállt át utódjára, vagyis immáron egy abszolút monarchikus elv érvényesült. Részletesebben lásd. uo. 101–102. pp. 121. p.

fikáció történetében, és rendkívüli praktikus hatása volt: a különféle hatóságokat olyan jogkönyvvel látta el, ami célját, tartalmát illetően alkalmazkodott a gyakorlati igényekhez és helyettesítette a terjedelmes, sokszor áttekinthetlenné vált és nehezen kezelhető Kódexet.²² A IX. században pedig – figyelembe véve a politikai, társadalmi változásokat – éppen ezt a célt szolgálta *I. Basileos Procherionja* is; továbbá *Phótios* pátriárka munkáin alapuló *Epanagóné* is, mely szerint az „állami-egyházi organizmus (...) helyezkedik el az univerzum élén, hogy szoros és békés együttműködésben gondoskodjanak az emberiség jólétéről”; vagyis az igazgatás fontosságában a magánfelek vitája és a magánjog elé került.²³ Mindez az uralkodói primátust és messzemenő abszolutisztikus jogi, kánonjogi szemléletet hozta magával, ami megmutatkozott abban is, hogy a császárt az apostolokkal egyenlőnek deklarálták.²⁴ Ezt a trendet a későbbi „új” kompilációk – annak ellenére, hogy jogtörténeti jelentőségük talán szerényebbnek mondhatóak – tovább erősítették,²⁵ mint például León császár *Baszilikája* (*Hexabiblosz*) melynek vezérgondolata az, hogy „miután a császári hatalom abszolúttá vált, (az) sajátján kívül minden más kezdeményezést kizár”.²⁶ VI. León törvényei (*Novellae*) zárta le azt a történelmi-jogtörténeti-államtörténeti folyamatot, melynek lényege az állam és a császár személyének egysége; nevezetesen, hogy minden igazgatási, bírói, katonai, etc. hatalom az uralkodó kezében összpontosul, mely hatalmat a *kiteljesedett bürokrácia* útján gyakorolja: „államfőként a császár hatalma gyakorlatilag korlátlan volt, és csak az erkölcs törvényeihez és a szokásjoghoz volt kötve”.²⁷ Másképpen: az uralkodó, bürokratái segítségével – éppúgy, mint ahogy néhány száz évvel később ez Nyugat-Európában is megtörtént – megváltoztathatta a „régijogokat”, tehát ténylegesen már nem a „római szokások” uralma érvényesült, hanem a *császár akarata*. S ez a hatalom – annak ellenére, hogy a klérus fölötti uralom soha nem csúszott ki a császár kezéből – egyre inkább a világi kérdésekre szorítkozott, a *Gelasius*-féle két kard közül az uralkodó inkább az államhatalom kardját választotta,²⁸ és ez többek között azt is jelentette, hogy egyre nagyobb teret nyert a „világi igazgatás”, világi jogalkotás és jogalkalmazás és annak apparátusa. Ezzel párhuzamosan egyre kifinomultabbá vált a *központi állami ellenőrzés*, egyre *bonyolultabbá vált a közigazgatás*, melyet mi sem bizonyít jobban, mint a különféle – állami méltóságot és természetesen jövedelmet jelentő és az úgynevezett hivatal-

²² Uo. 153. p.

²³ Uo. 218. p.

²⁴ Ez ugyan tovább erősítette az uralkodói eszményt, ugyanakkor lehetetlenné tette a keresztény *oikumenét*, és az egyetlen birodalom (*Imperium Romanum*) elvének érvényesülését. Vö.: Uo. 171. p.

²⁵ Ilyennek volt mondható VI. León *Basilikák* címmel megjelent „császári törvényei”, melyek nem igazán hoztak komoly jogtudományi fordulatot, ám – a korábbi szokásokat megtagadva – visszavonták, illetve megsemmisítik a *curia*, illetve a *senatus* „régijogait”. Uo. 220. p. továbbá PIERRE NOAILLES – ALAN DAIN: *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*. Paris, 1944. 182–184. pp.

²⁶ Vagyis a törvényeknek összhangban kell lenniük az aktuális politikai tanokkal és intézményekkel. Lásd: Louis Bréhier i. m. 182. p.

²⁷ „Az állam teljesen azonosult a császárral, annak katonai és bürokratikus apparátusával. A császár Isten kiválasztottja, akit Isten gondviselése oltalmaz. Ő az egész birodalom igazgatásának feje, a hadsereg főparancsnoka, a legfőbb bíró és az egyedüli törvényhozó, az egyház védelmezője és az igaz hit őre. Ő dönt háború és béke kérdéseiben; ítélete végérvényes és visszavonhatatlan, a törvényeit pedig Istentől sugalmazottként kell tisztelni.” Uo. 220–221. pp. *Ez egyben egyébként a régi jog és szokásjog tekintélyére való végső csapást is jelentette.* Részletesebben: Pierre Noailles – Alan Dain i. m. 182. p. 184. p. 270. p.

²⁸ Uo. 334. p.

noknemesség uralmát is megjelenítő – titulusok szinte „elképesztő” mértékű megnövekedése.²⁹ A központosítás pedig a bírói és igazgatási szervezeti rendszerben is megmutatkozott, illetve megtörtént, így a XIII–XIV. században több bírói kollégiumot is felállítottak, melyek – egyfajta az *igazgatás felügyeleteként*, „legfelsőbb bíróságként” (kvázi közigazgatási bíróságként) – az egységes *jogrendet* voltak hivatottak szolgálni, majd 1329-ben a teljes igazságszolgáltatási rendszer a „rómaiak négy egyetemes bírója” (két klerikus és két világi jogász) felügyelte *az egész birodalom mindenféle igazgatási és bírói jogszolgáltatását*: ítéleteik végérvényesek és visszavonhatatlanok voltak.

A kontinens nyugati felében, noha a Római Birodalom után sem szűnt meg a jog tanítása, s az igazgatás valamiféle „művészete”, amire példát szolgáltat *Ravenna, Pávia, Lyon* vagy *Orleans* intézményeinek retorika oktatása, mégis kimondható, hogy Európában a hivatásos jogász alakja a XI. század végén kezd megjelenni, és ettől kezdve a különböző, elsősorban államközi konfliktusok rendezésében, az érvek-ellenérvek elméleti kidolgozásában egyre fontosabb szerepet töltenek be.³⁰ Előtte bizonyos szempontokból jogi anarchiáról beszélhetünk – legalábbis abban az értelemben, hogy a különféle szokásjogi és törvényi rendelkezések keveredése ötvöződött a római jogi hagyományokkal: a régióban uralkodó municipiális világi jelleg a praktikus tudást, a grammatikai és retorikai jártasságot kívánta meg.³¹ Az investitúraharc indukálta investitúrajog vitája során elsődleges kérdéssé vált a „legitimáció” és „primátus” fogalma, és ennek során a jogászok elméleti munkájára komolyabb igény merült fel, mely elvezetett az *igazgatás uralkodói, illetve pápai támogatásához*; a pápai hierokratikus doktrínákkal szemben ugyanis a római jogon alapuló elvek jó elméleti fegyvernek számítottak. A professzionális jogászokra és *igazgatási rendszerekre* egyre nagyobb szükség lett, ezért mind a mediterrán vidéken, mind az Alpokon túl jogi iskolák jöttek létre: *Bologna* egyeteme, ahol az *ars dictandi* hozzájárult a jogi ismeretek terjesztéséhez, illetve *Montpellier* egyeteme, mely *Barbarossa Frigyes bürokratikus hivatali apparátusának személyzetét, és elméleti-ideológiai munkák kidolgozására alkalmas szakembereket képzett*.³²

Még egyszer visszatérve a bizánci jogászságra: szociológiai szempontból az európai változásokkal együtt párhuzamos jelenségként értékelhető, történeti kérdésként pedig kiemelkedő jelentőségűnek mondható, hogy a „Rómaiak Birodalmában” a jogszabályokhoz a korabeli jogászok úgynevezett *Scholionokat*, vagyis magyarázattal szolgáló jegyzeteket készítettek,³³ s ezek a „kiegészítések” nem jelentettek mást, mint olyan kommentárokat, (ez pedig meglehetősen ismerős az európai jogtörténetben is!) amik egyrészt a kor társadalmi, gazdasági, szellemi valóságának megfelelően értelmezték a

²⁹ Uo. 323. p. továbbá LOUIS PETIT: *La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue*. (1329) Échos de Orient 9. Paris, 1906. 134. p.

³⁰ A XI. század előtti intézményes – „modern” értelemben vett – jogászság kérdése vitatott: a Karolingok udvarában bizonyíthatóan átadtak jogi ismereteket is, ám az itteni képzés is többnyire retorikából és grammatikából állt, másképpen: minden valószínűség szerint az az európai jogtudomány, mely tényleges, ha tetszik, tételes jogi ismereteket és fogalmakat foglalt magában a bolognai egyetem jogi fakultásán kezdődött. Vö.: BÓNIS GYÖRGY i. m. 17–23. pp.

³¹ Lásd: FERENCZ SÁNDOR: *A középkori egyetem. Egyetem – Universitas – Studium Generale*. In: Tóth Tamás (szerk.): *A modern európai egyetemek funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Professzorok Háza. Budapest, 2001. Budapest, 2001. 33–46. pp. 42. p.

³² Vö.: KRÁLIK LAJOS: *A magyar ügyvédség története. I–II*. Budapest, 1903. 71–77. pp.

³³ Vö.: ALDO ALBERTONI: *Per una esposizione del Diritto bizantino con riguardo all'Italia*. Imola, 1927. 50. p.

„császár szabályait”, másrészt (szintén meglehetősen ismerős módon!) útmutatóul (*tipukeitos*) szolgáltak az összegyűjtött törvények „útvesztőiben”.³⁴ Ami pedig az *igazgatást* illeti – a korábbi elvárásokhoz hasonlóan az állami hivatalnokok képzése volt előtérben; vagyis az oktatási intézmény már nem a különböző „hírnevet szerzett jogászok” véleményének összevetését szolgálta (hiszen ezt már megtette *Tribonios*) hanem az egyetlen lehetséges, „racionális” álláspont megismertetését, így annak szerte a birodalomban történő alkalmazását.³⁵ Minden valószínűség szerint e folyamat csúcspontjának tekinthető IX. *Kónstantos Monomachos* uralkodása alatt az új konstantinápolyi főiskola alapítása filozófiai és (nem meglepően) jogi karral.³⁶ A következő jelenség pedig nem melleleg szintén ismerős a jóval későbbi (XVI–XVII–XVIII. századi) nyugati jogászság esetében is. Az oktatás és a gyakorlat természetszerűen fonódott össze, amit megmutat az a jelentős mű is, melyet *Konsztantinosz Harmenopulosz nomophylax* és tesszalónikéi bíró (vagyis állami hivatalnoki, jogoktatói és jogalkalmazói státuszt egyszerre viselő) írt: a legteljesebb traktatusnak mondható *Promptuarium*.³⁷

Végző soron a jogászság társadalmi megítélése – a fenti folyamatok miatt, ti. az állam szerepének, a központosításnak következtében, a kultúra, jogi kultúra fokozatos komplexebbé válása folytán, és természetesen ezek intézményesítésével együtt – pozitív értelemben rendkívüli módon megnőtt, s ez megmutatkozott többek között abban is, hogy az államigazgatásban egyre nagyobb szerepet töltöttekbe. (Egyre csökkent a politika és egyre nőtt a szaktudás jelentősége!) Ez persze presztízsből és anyagi elismerésben is megmutatkozott, s hogy a jogászság és a jog mennyire fontos szerepet kapott, az is megmutatja, hogy általában minden hatalmi, katonai, igazgatási, politikai kérdést a jog útján „igazoltak”, és képesek is voltak erre az igazolásra; így például a XIII–XIV. századi szeparációs törekvések ellen – a nyugati jogi szemlélet számára feltehetően meglepően idegenül „csengően” – a korabeli „római” jogásztársadalom a közjog és a magánjog elveinek ütközésével érvelt.³⁸ Vagyis feltehető a kérdés, de egyben a fenti

³⁴ A kommentárok magyarázatának alapjául szolgáló autoriter szövegek visszanyúlnak VII. Konstantin koráig, s a jogértelmezés még a XI., XII., XIII. században is töretlen maradt. GEORG OSTROGORSKY i. m. 219–220. pp.

³⁵ Részletesebben vö.: FRANCIS DVORNIK: *Photius et le réorganisation de l'Académie patriarcale*. Analecta Bollandiana. 68. 1950. GEORGINA BUCKLER: *Byzantine Education*. In: H. S. Baynes-Moss ed.: *Byzantium*. Oxford, 1948. 200–220. pp.

³⁶ A főiskola 1045-ben alakult, s jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy *Michaél Psellos* megkapta a filozófusok konzulja (*hypathos*) „magasztosan hangzó” címét, vagy hogy *Jóannés Xiphilionos* „törvénytisztelő” lett az igen magas állami méltóságnak számító „jog védelmezője” (*nomophylax*). Lásd: GEORG OSTROGORSKY i. m. 291–292. pp. Egyébként e korszak volt a bizánci kulturális és jogtudományi élet csúcsa. Vö.: JOAN MERVYN HUSSEY: *The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations*. *Transaction of the Royal History Society*. 32. 1950. 71. p.

³⁷ LOUIS BRÉHER i. m. 183. p.

³⁸ Például *Monferatti Eiriné* császárnő utódainak szeparációs törekvéseivel kapcsolatban a császárnő támogatása elleni fellépésként igen éles kirohanások történtek: „Hallatlan dolog – így írt *Niképhoros Grégoros* –, azt óhajtotta, hogy a császári ifjak ne az ősi római szokás szerint kormányozzanak, hanem latin mintára a római városokat és országokat felosztanák, hogy mindegyik fiú egy saját részt igazgasson, amely rész saját tulajdonként neki jutott, és hogy az egyes részeket magánemberek saját tulajdonának törvényei szerint szüleiiktől örököljék, és azután ők hasonlóképpen gyermekeikre és további utódaikra örökül hagyhassák. Ez a császárnő – fűzi hozzá magyarázatul *Niképhoros Grégoros* – latin eredetű, és latinoktól vette át azt az új szokást is, amelyet a rómaiak között bevezetni törekedett.” *Niképhoros Grégoros* leveleinek kivonatát prezentálja és interpretálja GEORG OSTROGORSKY i. m. 412. p. és különösen 470. p. és 475. p., továbbá részle-

elemzésben már benne van a válasz is: milyen érdekes, hogy a későbbi középkori európai jogászság attitűdjei, karriervonalai, társadalmi viszonyai már sokkal korábban megtörténtek a kontinens egy másik részében?

A bizánci jogászság szemlélete – s jelentősége leginkább ebben mutatkozik meg – szerte Európában nemcsak a különböző „megtalált” törvénykönyvek tekintélyén keresztül érvényesült, hanem főleg a kontinens keleti felében közvetlenül, a császári hatalom kiterjesztésének, továbbá a vallási kultúra terjedésének útján is. A klérus részéről Szent Száva fordításában „Vezérlőkönvként” ismert *Nomokanon* – mely tartalmazta a polgári és közjogi normákat (mely utóbbi elsősorban a közigazgatás problémáival foglalkozott) tartalmazó *Prokheiront* is – a szerb, bolgár és orosz egyház alapszabályává vált. A világi jog tekintetében (szintén elsősorban közjogi-igazgatási jellegű) pedig egyértelműen a bizánci minta érvényesült a bolgár *Szüntagma* tekintetében (*Procherion* és *Baszilika* szabályozásainak átvétele) illetve szerb területeken a *Zakonik* esetében.³⁹ Mivel nyugaton a császári jog története *Vinogradov* szavaival élve „kisértethistória” volt, azonban a jogi szemléletnek Kelet-Európába való áramlását annak a Bizánci Birodalomnak létezése biztosította, mely – legalábbis formalitásában – igazán sohasem szakadt el római gyökereitől. A bizánci kultúrkörbe tartozó uralkodók pedig több okból is szívesen támaszkodtak erre a jogi szemléletre és jogrendszerre. Ad 1. Az új államok társadalmi, ahogy fokról fokra – nem utolsó sorban a konstantinápolyi gazdasággal való kapcsolat-felvétel miatt – megváltoztak, a hagyományos szokásjog már nem volt kielégítő, vagyis a merev szokások és a változó élet közti űr kitöltésére a leginkább megfelelőnek a bizánci jogrend jelenthetett megoldást. Ad 2. Az egyre inkább központosított hatalomra törekvő monarcháknak „kapóra jött” az egyének és osztályok felett álló állam eszméjét hirdető jog, és egységes igazgatás. Ad 3. A vallás átvétele nemcsak egyfajta hitrendszer, hanem egy jogrendszer átvételét is jelentette, melybe beletartozott az egyházszervezés metódusa, de beletartozott egy életvitelt is meghatározó normarendszer is. A *Nomokanonok* néven ismert bizánci gyűjtemények nemcsak vallási szabályokat, hanem vallási ügyekben hozott császári rendeleteket is tartalmaztak, hiszen „*Ecclesia vivit sub iure Romano*”. Ad 4. Egyetlen „barbár” törvény sem versenyezhetett a kifinomult bizánci jogi művekkel, hiszen sem a jogi gondolkodás, sem azok átadására hivatott iskolák nem álltak rendelkezésre, viszont kézenfekvőnek bizonyult a már meglévő és kidolgozott „szomszédos” jogi és igazgatási kultúra átvétele. Természetesen ezeket a normákat – a fordítások nyomán – átdolgozták és nyilván betoldásokkal és elhagyásokkal átírták, és kimondható, *Vinogradov* megállapítása, ami Európa keleti, és nyugati felére is éppúgy igaz: „a legkülönfélébb módokon alakult át a római jogtudomány fénye, miközben megtört a helyi szokások sokszínű ablaküvegén”.⁴⁰

De, hogy ismét visszatekintsünk a „nyugati jogtudományra”, szükséges felvillantani az öröklött római, vagy ha tetszik bizánci jogot, melynek használata a kontinuitást áhító

tesebben lásd: MAX WEBER: *Gazdaságtörténet*. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979., különösen 357–428. pp.

³⁹ Részletesebben lásd: DIMITRI OBOLENSKY: *A Bizánci Nemzetközösség*. Kelet-Európa 500–1453. Bizantinológiai Intézet Alapítvány. Budapest, 1999. 384–389. pp.

⁴⁰ PAUL VINOGRADOFF: *Roman Law in Medieval Europe*. London, 1909. 18–19. pp. Persze a jogrendszer átvétele – főleg a konkrét szabályok tekintetében – sokszor ellenállásba ütközött, ám a fogalmak esetében mindenképpen eredményesnek mondható. Vö.: DIMITRI OBOLENSKY i. m. 385–386. pp.

középkori királyságok számára kézenfekvőnek bizonyult. Vagyis az egész Európát magában foglaló birodalom hatalmát, a kereszténység egységét jelképező, kodifikált, szofisztikált módon kimunkált, *Codexet* – melyet egyes források szerint itáliai kereskedők hoztak magukkal, de elképzelhető, hogy észak-itáliai könyvtárak megőriztek néhány példányt belőle – mindenesetre a XII. században már jogtudósok, kik számára a latin nyelv további könnyebbséget jelentett, tanulmányozták, és szabályait kommentálták.⁴¹ S még valami: mi sem lehetett természetesebb, mint arra a törvényhozóra, illetve annak szabályaira hivatkozni, aki a – a „barbárok” pusztítása után – leginkább sikeresnek bizonyult az egységes lelki és világi birodalom (*oikumené*) helyreállításában, melynek elsődleges színtere az igazgatásban mutatkozott meg.

Természetesen *a nagyhírű egyetemek tudománya és a jogi praxis szinte egynek volt mondható*. De hogyan is kezdődött, illetve folytatódott ennek a tudós jognak a művelése? A glossátorok egyáltalán nem voltak pusztán teoretikusok, munkájuk praktikus relevanciája vitathatatlan, mely gyakorlati kapcsolódás *Peter Weimar* szerint a következőkben foglalható össze. Ad1. Sokan közülük bírónak vagy az igazgatásban is tevékenykedtek, ebből következően saját praxisuk közvetlen kapcsolatban volt „tudományos tevékenységükkel”. Ad2. A doktorok a német-római császár tanácsadóiaként vettek részt a birodalmi gyűlésen. Ad3. Az egyetemi professzorok – az *Authentica Habita* alapján, mely önmagában az uralkodói hatalom és a jogászság együttműködésére vallott – hallgatóik konfliktusaiban szintén „*jurisdictiont* gyakoroltak”. Ad4. Itáliában – a legkorábbi forrás szerint *Johannes Bassianustól* – már a XII. században kimutatható volt a konziliumadás gyakorlata. Ad5. Sőt az ítélkezési gyakorlatban, a szokásjog megállapításánál, mi több a jogalkotásban is a tudós jog befolyását láthatjuk.⁴² Természetesen a társadalmi szükségyszerűsége túl erre még további két okot találhatunk: mindenekelőtt az egyetemi jogtudomány skolasztikus jellege számukra is meghatározó volt, vagyis általános tételek csak akkor kerültek fel, ha azokat mintegy gyakran előforduló típust lehetett használni; másodsorban pedig – éppúgy, mint a teológia esetében a Szent Könyv – a jogi szövegek mindenképp feletti autoritással bírtak, tehát az egyébként is kazuisztikus műben látták a jog egészét, mely „autoritás” alapján bármilyen felmerülő jogi probléma megoldható. (Ez később az államigazgatásban lett a leginkább jellemző!) *Mindez egyértelműen összefüggött az oktatással, ami éppen az előbbieken említettek miatt szigorúan, annak szövegszerűségében is, követte a meghatározott jogforrásokat.*

A későbbi elméleti és praktikus jogi tevékenység felvillantásához ismét vissza kell térni az egyetemekhez, pontosabban az egyetemalapításokhoz, mely immáron szinte kizárólagosan az uralkodói hatalomhoz volt köthető. Mindegyik a tartományurak privilégiumait élvezte, egyúttal azok a császár politikai céljait voltak hivatva támogatni, az uralkodó hatalmának elvi, ideológiai alátámasztására, illetve – kisebb részben – a városok virágzására szolgáltak. Előbbire példa az *orléans-i* egyetemen tanult *legisták*, kik a francia király küzdelmeit támogatták a hűbérurak és a császár ellen, utóbbira pedig *Pa-*

⁴¹ Vö.: FERENCZ SÁNDOR i. m. 42. p. A régi impériumot szimbolizáló „kulturális Róma-eszmét”, még azon uralkodók is elismerték, akik egyébként szemben álltak a kontinuitást képviselő német-római császárral. lásd.: BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. i. m. 31–32. pp.

⁴² Vö.: PETER WEIMAR: *Die Legistische Literatur als gelehrte Literatur*. In: Helmut Coing (hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgegeschichte. ERSTER BAND: Mittelalter (1100–1500)*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München, 1973. 129–260. pp. 136–137. pp.

dova egyeteme szolgált példát, ahol a *civilisták* mint diplomaták és tanácsosok szolgálták a várost; mindkét példa egyúttal a tudós jog gyakorlati relevanciáját is megmutatja. Mindenesetre előbb-utóbb, de főleg a XVI. századra a tanult jogászok (*sapientes, consilarii, iurisconsulti*) szerte Itáliában a bírák helyére léptek, „hogyan az iratok tanulmányozása után meghozzák ítéleteiket”.⁴³

A Német Birodalom területén a megalapított egyetemek szinte létrejöttük után azonnal bekapcsolódtak a gyakorlati tevékenységbe, s ez a kapcsolat megmutatkozott mind „közjogi”, mind „magánjogi” jellegű ügyekben; vagyis egyrészt a tartományurak, illetve városok közötti diplomáciai küzdelmek alakítói voltak, továbbá az államigazgatási ügyekben adtak tanácsot, másrészt a civiljogi konfliktusok elbírálói, vagy a felek képviselőiként is meghatározó szerepet töltek be.⁴⁴ Az aktafelküldés mellett a praxis és a teoretika közötti szoros összefüggést mutatott az a folyamat is, amit egyszerűen „az egyetemi professzorok bírói és államigazgatási székfoglalójának” nevezhetnénk. Erre jó példát szolgált *Ingolstadt* egyeteme és bírósága: az egyetemet 1472-ben alapították és 1576-ra bíróságának minden tagja kizárólag az egyetemi doktorok közül került ki.⁴⁵ Mindezt kiegészíthető azzal, hogy a „közjogi jellegű” viták is – legalábbis részben – az egyetemi jogászság intellektuális irányítása alá kerültek. A Spanyolországot erősítő *„mortal splendo”* építő jelleggel hatott a tudományok fejlődésére, így *Salamanca* is Európa egyik legjelentősebb jogi fakultásával rendelkezett; az itt oktató tudósok – kik a spanyol nemzetközi jogi iskola tagjai voltak – dolgozták ki az Új Világ felfedezésével járó társadalmi problémák vallási, erkölcsi, filozófiai és jogi kérdéseit;⁴⁶ a középkori teológiai nézetek áttörése tehát „a *studium* és a *ius gentium* síkján ment végbe”.⁴⁷

Ezzel már látható is az a hatalmas presztízst, ami az igazgatásban, az egyetemen és a bíróságokon (s ezek – már említettem – nem is feltétlenül voltak elválaszthatóak!) tevékenykedők bírtak: véleményük szinte minden tekintetben a legnagyobb ügytől (például a hatalmi harcok) a legkisebbikig (például egyszerűbb magánjogi ügyekben) mérvadó volt. Noha ezt a reverenciát némileg csorbitotta egy komoly probléma: a vélemények elmentmondásosságának és homályosságának kritikája is elhangzott, amivel megpróbálták a döntések valós indokait eltakarni és a még nagyobb tekintélyt megszerezni.⁴⁸ Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy az ókori római és középkori, késő középkori jogászok nem is törekedtek az egyöntetű jogi vélemények kialakítására, hiszen úgy tartották, az igazságosság mindig a konkrét esethez kapcsolható, vagyis csak a konkrét ügyben található meg. Ahogy nincs két egyféle jogi eset, úgy nincs két egyféle vélemény

⁴³ ULRICH FALK: *Consilia*. Studien zur Praxis der Rechtsgutachten in der früher Neuzeit. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main. 2006. 260. p.

⁴⁴ Uo. 4–6. pp.

⁴⁵ Uo. 27. p.

⁴⁶ MARJORIE GRICE-HUTCHINSON: *The School of Salamanca. Readings in Spanish Monetary Theory. 1544–1605*. Clarendon Press. Oxford, 1952. GAJZÁGÓ LÁSZLÓ: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Stephaneum. Budapest, 1942. DANIEL DECKERS: *Gerechtigkeit und Recht. Eine historisch-kritische Untersuchung der Gerechtigkeitslehre des Francisco de Vitoria (1483–1546)*. Studien zur Theologischen Ethik 35. Universitätsverlag. Freiburg, Schweiz. Verlag Heider. Freiburg-Wien, 1991.

⁴⁷ REDL KÁROLY: *A fakultások vitájának előtörténetéhez*. In: Tóth Tamás (szerk.) i. m. 57–72. pp, 64. p.

⁴⁸ Vö.: BÓNIS GYÖRGY i. m. 120–121. pp.

sem, az igazság a dialektikus viták során csiszolódhat és található meg,⁴⁹ ám sokféle vélemény oly sokféle képviselhető igazságot eredményezett, hogy ez sok esetben – akár irodalmi művekben is megjeleníthetően – már-már szatirikussá vált.

A fent leírt *helyzet* – ha nem is egy csapásra, hanem fokozatosan – *megváltozott*. Az okok pedig igen sokrétűek, és valóban a fokozatosságban rejlik a megoldás is; persze tömör megfogalmazással élve azt lehetne mondani, hogy a változás gyökere a *centralizáció és az ellenőrzés*, mely fogalmak egymáshoz szorosan kapcsolódnak; de szükséges ezt a részleteiben is áttekinteni.

Elsőként megjelent az új – elsősorban világi – jogászrend, mely az egyházi hierarchia ellentétjeként definiálódott és az általuk kidolgozott jog, vagyis „az *ordo iustitié*nek a folyamatos (...) jogszolgáltatás volt az istentisztelete, *Iustitia* földi képe: a császár szolgálatában”,⁵⁰ máshogy – egyúttal a feudális anarchiából a konszolidált (akár rendnek is nevezhető) feudalizmusba való átmenettel – itt kezdett megjelenni az államba vetett hit. (Nem szabad elfelejteni, hogy a Bizánci Birodalomban ez már többé-kevésbé megjelent, ám a klérussal való összefonódás – már pusztán a vallási, teológiai elvek folytán is – mindvégig megmaradt.) Ezzel együtt megváltozott a „régijó jog” alkalmazásának gyakorlata, s például már a *Liber Augustalis* II. Frigyes uralmát a bizánci császárnak, a rómaiak császárának hatalmához hasonlítja, akinek *constitutio*ihoz már senki hozzájárulására nincs szüksége, vagyis „a *jogalkotó megváltoztathatta elődei akarátát, az új jog leronthatta a régijó*”.⁵¹

A klasszikus természetjogi filozófia, illetve az egyetemeken kibontakozó természetjogi iskola is eltávolodott a római jogtól: a glosszáció által elért eredményeket nem vetették el, csupán a természetes ész (ráció) elvének megfelelően kívánták újjáalkotni, egy „haladóbbnak” tekintett axiómákból kiinduló jogi logika szerint továbbfejleszteni; vagyis a jog már nem Istentől eredendőnek voltak tekinthetőek, hanem sokkal inkább embertől eredő (szekularizált) kép tárulhatott elénk. A római jogon alapuló magánjog mellett a természetjogi iskola volt, mely megkezdte a *közjog, beleértve a büntetőjog, közigazgatási jog kidolgozását*, s ezzel egészítette ki az egyetemeken jogi munkáját, illetve oktatását.

Ez a kidolgozás, precizírozás azonban nem egy merev pozitív szabályrendszert jelentett, hanem az egész struktúrában jelen volt mind a dialektikus módszer, mind a szillogizmus, s idővel az egyes szabályok és intézmények általános elvekbe foglalása révén ezek az elvi tételek olyan fogalmi axiómaként kezdtek működni, ami lehetővé tette a jog tudományos, vagy ha tetszik, „természettudományos” rendszerbe foglalását. Az idők során fokozatosan egyre konkrétabb normákkal lett átszőve az említett dialektika, vagyis egyre szűkült a vitán belüli mozgástér, egyre feszebb normarendszer keretein belül jöhetett létre a döntés; mely feszetség és a véleménykülönbségek leszűkülése a humanisták korában csak tovább nőtt.⁵²

A természetjogi „mozgalom” a tiszta észre alapozva egyre konkrétabb szabályokat vezetett le, melyek egyre inkább a mai pozitív jogszabályokhoz váltak hasonlatossá, de

⁴⁹ Vö.: FRIVALDSZKY JÁNOS: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2007. 89. p.

⁵⁰ 1140 óta bíró és közjegyző immáron csak az uralkodó jogosítványa alapján lehetett valaki, és innentől kezdve az uralkodó gondoskodott a képzésről is. Uo. 87. p.

⁵¹ Uo. 81. p.

⁵² Uo. 92–93. pp.

ezek az igen részletes normák már egy új Európa hatalmi rendszerének szolgálatában álltak, melynek gyökerei *a konszolidált feudalizmustól kezdődően az abszolútizmuson át, illetve a felvilágosult abszolútizmusban gyökereztek*. A jogászság törekvései közül talán az egyik legnagyobb paradoxonnak tekinthető, hogy az a jogásztársadalom, mely a természetes észre, a naturális rációra, a különféle vélemények diskurzusára alapozta az igazságosság konszenzusát, olyan szabályrendszert dolgozott ki, ami épp a fenti eszme ellentétéleként kezdett működni. Hiszen a részletes logikus normastruktúra intellektuálisan használhatóvá, mi több kihasználhatóvá vált egy fogalmi és tételes értelemben vett egységes rendszer kialakításához.⁵³ Az abszolút monarchiák egységes ítélkezést és jogszolgáltatást kívántak létrehozni, mely minél részletesebb szabályozással valósul meg, annál valószínűbb a dirigizmus minél tökéletesebb kiteljesedése. S így vissza a gyökerekhez, *vissza a bizánci császár abszolút hatalmához, a Codex Justinianushoz* (legalábbis szellemiségében); tehát a bizánci császár központosított hatalmának jogához hasonlóan, szinte mintegy megismételve azt, elkezdődtek a kodifikációs törekvések, melyek szellemi alapját – éppen a hatalmi-társadalmi, továbbá a reformáció utáni vallási helyzet megváltozása folytán felbukkanó és kiteljesedő – kimunkált természetjog adta. *Csak-hogy ez a fajta centralizmus már nem „transzcendentális jellegű” jogként fogta fel a szabályokat, hanem immanensen megtestesülteként, vagyis pozitíválódott, tehát könnyebben kezelhető, és ellenőrizhető formában. S ez megteremtette a mai közigazgatás (s ahhoz hasonlított bíráskodás) szellemiségét, formáját, elvi lapjait*. Persze ennek elterjedéséhez két feltétel volt szükséges: egyrészt olyan felvilágosult uralkodók, akik a „régijó jogot” képviselő régi rendet háttérbe tudták szorítani, másrészt olyan jelentős országok, amelyek befolyásolni tudták a környező kisebb hatalmakat.⁵⁴ A felvilágosult abszolútizmus politikai, gazdasági szisztémájával, a különböző társadalmi szférákba erősen beavatkozó „dirigizmus”, mely kulturális téren éppúgy érvényesült, mint a merkantilista politika a gazdaságban, meghatározta a felsőfokú képzés jellegét is; az egyetemi hallgatókra, különösen a joghallgatókra, továbbá a képzett szakemberekre, különösen a jogászságra nem, mint szellemi szabadfoglalkozásúakra, hanem mint jövőbeli állami hivatalnokokra tekintettek.⁵⁵ Így például az *Osztrák Birodalomban* a jogi oktatás céljaként „rátermett állami szolgálatban álló hivatalnokok képzése, mint minden polgári társadalom legégetőbb szükséglete” jelent meg, s ez az oktatáspolitikai rányomta bélyegét a birodalom egyetemére és jogászképzést folytató líceumaira oly mértékű központosítással párosulva, hogy a legapróbb részletekig az államapparátus által „felülről” előírt tankönyvek képezhették a stúdium tananyagát; sőt meglepő módon még az ügyvédek státu-

⁵³ A római jogászok, továbbá a római jogi fogalmakat használó természetjogászok „kedvelték” a vitákat, elmentmondásokat, véleménykülönbségeket, ezzel ellentétben a XVII–XVIII. században az elődök által kidolgozott szabályokat a kor tudomány-eszményének megfelelően egy deduktív logikát követő rendszerbe szervezetterten alkották újra. Lásd: FRIVALDSZY JÁNOS i. m. 89. p.

⁵⁴ RENÉ DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977. 60. p.

⁵⁵ Az intézkedésekkel – az abszolút monarchia igazgatási szempontjait szem előtt tartó – II. József császár világosan meghatározta a jogi oktatás célját, miszerint: „jó állami tisztviselőket kell képezni”. Ld: SZABÓ IMRE (szerk.): *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980. 887. p.

szát is a polgárok és a hivatalok közé ékelődött államigazgatási ágként definiálták.⁵⁶ (Az elvileg autonóm oktatás így lényegében az államigazgatás részévé vált.)

Mindeközben egy oktatási „válság” is megtörtént, melynek fő oka, hogy teljesen megváltozott a társadalmi struktúra: a feudális rendszer egy polgári társadalomba való átmeneten „esett át”. Aminek következtében a fellépő reformtörekvések két útja ismeretes: a humboldti német-porosz elképzelés és a napóleoni szemlélet, melyek kettős célt próbáltak megvalósítani: a felsőoktatás *alkalmazható, korszerű tudást* közvetítsen, illetve biztosítsa a *hatalom iránti lojalitást, engedelmességet* és a társadalmi kohéziót.

Franciaországban a jogászságot érintő reformok elsősorban Napóleon nevéhez fűződnek és a törekvések magját a centralizáció, etatizáció, illetve szekularizáció hármásával fémjelvezhetnénk, majd a későbbi, XIX–XX. század fordulóján végbement – republikanizáció, racionalizáció céljait szem előtt tartó – változások sem helyezték az eredményeket „hatályon kívül”. A feudális rendszer relikviái, a korporatív egyetemi testületek összefonódtak az intézményi autonómia fogalmával, ezért a korábbi egyetemek bezárásával olyan új oktatási szervezettípust kívántak létrehozni, ami központi irányítás alatt áll, ennek megfelelően jelentős vívmányként a meglévő egyetemekből hozták létre „Nagy Iskolákat” (*Grand Ecoles*), melyek alkalmasak voltak a megújult társadalom szakemberigényének kielégítésére. A létrejött iskolarendszer semmiféle autonómiával nem rendelkezett,⁵⁷ falai között szinte „katonás fegyelem” uralkodott, mi több, az egész francia oktatási rendszert magába foglalta, mivel a líceumokat és az alapfokú oktatást is az egyetemi fakultások keretében értelmezték; más szavakkal: az oktatási szisztémát szigorú rendszerszerűség és a kormányzó hatalomnak való alávetettség jellemezte. A megalakított iskolák elsődleges feladata távolról sem a tudományok művelése volt – sokáig nem is folyt tudományos kutatás ezekben az intézményekben –, hanem minél több praktikus ismeret biztosítása és ennek egységes elismertetése az egész birodalom területén.⁵⁸

Németországban némi késéssel heves tudományos, publicisztikai diskurzus előzte meg a hasonló problémákra történő állami, központi reakciót, ami radikális felsőoktatási reformokhoz, és egyetemalapítási hullámhoz (példaként említhető a Berlieni Egyetem megalapítása) vezetett; poroszországi kezdeményezéssel, de rövid idő alatt egész Németországra kiterjedő és európai jelentőségűnek mondható modernizációs folyamatot eredményezett. A kezdeményezést legtisztább formában aufklérista szándékoktól vezérelve *Wilhelm von Humboldt* képviselte, de valójában a reformok véghezviteléhez egy szoros kulturális, ideológiai, sőt politikai szövetségre volt szükség, mely a porosz bürokratikus szervezetek, a liberális reformerek és az idealista filozófia, *Friedrich Meinecke* szerint az „intellektuális mandarinok” és irányítóik között kötött.⁵⁹

⁵⁶ WILHELM BRAUNEDER: *Lesevereine und Rechtskultur. Der Juridisch-politische Lesevereine zu Wien 1840 bis 1990*. Mazsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1992. 54. p. 52–60. pp.

⁵⁷ ALAN RENAUT: *Les révolutions de l'Université*. Colmann – Lévy, Paris, 1995.

⁵⁸ „Az államnak olyan orvosokra és gyógyszerészekre volt szüksége, akik nem pusztítottak el túl sok embert, olyan mérnökökre, akik nem vétettek túl sok számítási hibát, s főként olyan jogászokra, akik valóban tudták alkalmazni a polgári törvénykönyvet, a *Code Civil*-t.” TÓTH TAMÁS: *A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig*. In: TÓTH TAMÁS (szerk.) i. m. 102. p.

⁵⁹ FRITZ RINGER: *The decline of the German mandarins*. The German academic community 1890–1933. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts, 1969. 117–118. pp. TÓTH TAMÁS i. m. 104. p. ALAN RENAUT i. m. 107–118. pp.

A XVIII. század végi európai egyetemi válság erőteljes külső hatásként áttörte a hagyományos jogi oktatási struktúrát, ugyan általánosan a felsőoktatás újrendezésével járt, mégis a jogi karok és a jogászképzés volt kénytelen a legnagyobb változásokat elszenvedni. A válsághelyzetre történő megoldások hasonló eredményre vezettek, annak ellenére, hogy különböző elméleti, és gyakorlati alapokból táplálkoztak. A francia példa eredményeként létrejött *Grand Ecole*-ok – s közülük az államigazgatási ismeretek oktatása szempontjából fontos *Ecole Nationale de l'Administration* – az abszolút császári hatalomnak engedelmes igazgatási szakemberek képzésére hivatott intézmények voltak. Szociológiai diskurzus keretében *Fritz Ringer* munkái nyomán elmondható, hogy a polgári értelmiség és vállalkozói rétegek felemelkedésében a felsőoktatás szerepét tekintve mind Franciaországban, mind Németországban nem az ipari, kereskedelmi rétegek, hanem a hivatalnoki réteg vált elsődlegessé; más kifejezéssel élve, kifejezetten igazgatási szaktudás átadására, lojális, ortodox hivatalnoki réteg képzésének elősegítésére hozták létre az egységes francia és német jogi oktatást.⁶⁰ Az általános ismerteket a francia liceumok sokasága adta át, a francia felsőoktatás a szakismeretekre koncentrálnak, így a korábbi elméleti-filozófiai jelleget a szaktudás, a jogi-igazgatási tudás váltotta fel, vagy egészítette ki. Az abszolutista dirigizmus, igazgatási centralizmus a német jogászképzést is elsősorban az igazgatás, és adminisztratív mechanizmusok ellátására képes szakemberek oktatását képviselte; végül az intellektuális befolyás folytán ilyen típusú szaktudás érvényesült az osztrák és később a magyar egyetemeken is.⁶¹ Az oktatásban a szakismeretek átadása passzív ismeretek formájában, egységes szervező elv nélkül történt, „ezt az egységet a legjobb esetben is az ismeretek teljes állományának enciklopédikus gyűjteményében látták”.⁶²

A *Code Napoleon* vagy a későbbi *Allgemeines Landrecht*, illetve az Osztrák Polgári Törvénykönyv csak példák abban a folyamatban, ami a korabeli államokat jellemezte; hiszen a központosítás nemcsak a jogászképzést érintette, hanem a jogalkotást és ezzel párhuzamosan a jogalkalmazást is: a kodifikáció jelszavaiként aposztrofálhatóak „az egységes állam, egységes jog, egységes igazgatás alkalmazása”. A „kodifikációs hullám”, véget vetve a partikuláris szokásjogi felaprózottságnak, komoly változásokat eredményezett; az akkori viszonyokhoz alkalmazható törvénykönyvek furcsa módon a tradicionális *jus commune* elveinek elvetéséhez vezettek, s helyette a nemzeti szabályok jogi nacionalizmusát teremtették meg. Az egyetemek tevékenysége folytán a jog az uralkodó által meghatározott „társadalmi renddé” vált, háttérbe szorítva a római jogi igazságosság elvét; az oktatást és kutatást a nemzeti jogok irányába tolták, a jogtudósok – megfelelően a jog egyetemes magatartákszabályairól – saját kódexeik minél alaposabb ismertetését tartották szem előtt.⁶³ Így például Franciaországban *az egyetlen elvárás a jogtudománytól immáron szigorúan a törvény betűje szerinti oktatás volt; hiszen ebben az esetben a felnövekvő új jogászgeneráció már nem képes eltérni a Kódextől, és*

⁶⁰ FRITZ RINGER i. m. 110–117. pp. FRITZ RINGER: *The Fields of Knowledge*. Cambridge University Press. Cambridge, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. Paris, 1992.

⁶¹ Lásd NAGY ZSOLT: *A magyar jogi oktatás történeti vázlata*. Jogelméleti Szemle. 2003/2.

⁶² FRITZ RINGER 107. p.

⁶³ René David szerint az egyetemek megfeleltek tradicionális feladatukról: a helyes jog kutatását felváltotta a nemzeti jog kommentálása, ami pozitívizmushoz és jogi nacionalizmushoz vezetett. A kodifikációs folyamatokat és annak kritikai reflexióját bővebben ld.: RENÉ DAVID i. m. 61–62. pp.

ebben rejlett az új törvény és mellesleg egyúttal az új állam sikere is. Noha néhány egyetemi jogtudós sajnálta, hogy el kell térnie attól a jogtól, ami az „igazságosság hagyományos értelmét” jelentette, azonban mégis tanításuk kizárólag a *Code Napoleonon* alapult, s ezzel megszületett az a francia jogi gondolkodásmód és jogelméleti irányzat, amit *exegetikus* iskolának neveztek.

Vagyis egyfajta „új glosszálásnak” lehettünk (s talán lehetünk a mai napig is) tanúi, melyek már nem a „régijó jogot”, s nem is a szintén tradicionális autoritással bíró bízánci jogot értelmezték, hanem a „modern” pozitív, a centralista államhoz kötött szabályokat; paradox módon a nemzetek feletti jog, a *ius gentium* kidolgozása teremtette meg az „*usus modernissimus*”, a nemzetek jogát, amivel elkezdődött a jogi nacionalizmus. Ez a nemzeti törvénykezés és a hozzá kapcsolódó nemzeti jogszolgáltatás, elsősorban „a bírói gyakorlat fontossága következtében”, indukálta azt a hitet, hogy „elegendő önmagukra támaszkodni”,⁶⁴ így az igazságszolgáltatás a törvény alapján és csak arra hivatkozva történik, figyelmen kívül hagyva az emberi társadalom univerzális szabályait, eredjenek azok Istentől vagy a természetes észről, ennek ellenére saját gyakorlatuk állt a döntések középpontjában.

S arra a kérdésre a választ, hogy a hivatkozott „szent szövegek” és azok orákulumai mellett hogyan került a jogalkalmazási (igazgatási, bírói) gyakorlat is a döntéshozatal főszerepébe, szintén a központosításban és az ellenőrzésében kell keresni. A kulcsot elsősorban az eljárási rend biztosítja, s főleg annak egyik eleme, nevezetesen a jogorvoslat intézménye: a jogorvoslat, egyfelől a központi hatalom iránti hűséget, ha tetszik, a politikai lojalitást biztosítja, másfelől pedig a központ, ezáltal a közigazgatási ellenőrzés egy igen jelentős és hatékony eszközhöz jutott. A lojalitás leginkább úgy volt számonkérhető, hogy a jogorvoslat folytán az alattvalók a központ felé fordíthaták figyelmüket, s mintegy végső kiigazítást kérhettek akár magától az uralkodótól vagy akár a hatalom egyik legfőbb szervétől. Az ellenőrzés pedig „mintavételi eljárásként” reprezentatív felmérést ad a fellebbviteli, illetve végső soron a központi szerveknek, ezáltal a szabály egységes továbbítása (egyúttal a hatalom kiterjesztése) fokozottan biztosított.⁶⁵ Tehát egyre inkább a gyakorlatra és a szabályok mechanikus alkalmazására irányult a figyelem, pontosabban annak egységesítésére, mivel ezáltal biztosítható a kiszámítható igazságszolgáltatás, ami egyben növeli a központi hatalomba, immáron a nemzetállá-

⁶⁴ RENÉ DAVID i. m. 62. p.

⁶⁵ „Ha nem tudunk megvizsgálni minden egyes előállított darabot, úgy a minőség-ellenőrzés alternatív stratégiája az lehet, ha a gyártási folyamat során mintákat veszünk, és azokat vizsgáljuk meg. Ha pedig el akarjuk kerülni, hogy a termelő munkások csak a legjobb munkadarabokat mutassák be megvizsgálásra, a mintaválasztásnak vagy véletlenszerűnek kell lennie, vagy úgy kell megvalósulnia, hogy a legkevésbé sikerült termékeket lehessen megvizsgálni. A fellebbezés is ilyen mintavételi eljárás, amennyiben a fellebbviteli hatóságok a helyi ügyintézők döntéseinek egy részét, de nem mindegyikét megvizsgálják. Ezt nem maga az ügyintéző által készített összefoglaló jelentés áttekintése révén teszik, mely törekedhet a fogyatékoságok elleplezésére, hanem az ügyintéző teljesítményével elégedetlen alattvaló egyedi ügyén keresztül. Minthogy – a helyi ügyintézőkkel szemben – a felek bármilyen esetet kiválaszthatnak abból a célból, hogy azt a magasabb hatóság vizsgáló szeme elé tárják, a mintavétel lényegében véletlenszerű. Másfelől ugyanakkor a fellebbezés a rossz ügyintézői teljesítményt emeli ki, amennyiben kevésbé valószínű, hogy olyan eset kapcsán is fellebbezést nyújtanak be, melynek során a bíró példaszertű ítéletet hozott. Amikor egy központi hatalom meghallgat egy fellebbezést, akkor alaposan szemügyre veheti a távoli vidékek életének valamely szegletét, hogy lássa, milyen jól működött a helyi kormányzat az adott esetben.” MARTIN SHAPIRO: *Islám és a fellebbezés*. In: Varga Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák. Jogfilozófiák*. Budapest, 2000. 343–370. pp. 345. p.

mokba vetett hitet, bizalmat. A XIX. század végére, a XX. század elejére az állami és jogi bürokráciával megteremtették az objektív jogrendet elválasztva az individuális jogoktól, melyet a jogállam garantált, és *Max Weber* szerint „az európai oktatási intézményektől, különösen a felsőoktatástól megkövetelték az olyan oktatást, mely a modern bürokráciához nélkülözhetetlen speciális szakismereteket produkált”.⁶⁶

S az előbbieket annál is inkább fontosak, mivel bármelyik globális történetet nézzük talán a legfontosabb dolog, ami szembevetődik, az a professzionális jogi kultúra jogszemléletének egy igen érdekes kérdésben történő átalakulása: angolszász viszonylatban az ésszerűség (*common sense*), illetve kontinentális értelemben az igazságra, kiszámíthatóságra való törekvés tradicionális felfogásában történő változás. A középkorban a képzés a filozófiai, a jog szempontjából erkölcsfilozófiai diskurzus realizálásának, illetve annak hallgatók irányába történő közvetítésének színhelyei, „szentélyei” voltak, a praxis a pozitív szabályok alkalmazását is ennek fényében végezte. A korabeli jogtudósok (*doctorok*) a jogra nem, mint igazgatási eszközre – mivel ez a korabeli elvek szerint a királyi, császári hatalomhoz kötött közigazgatás szervezetére tartozott –, hanem, mint az „igazság”, „az igazságra való törekvés művészetének” tekintett, a filozófiához, teológiához közel álló tudományra tekintettek.⁶⁷ Nos, természetesen a jogpozitivisták szemléletét erősen megváltoztatta, és a jog kiszámíthatósága, az elsősorban a jogdogmatika biztosította kalkulálhatósága, előre kalkulálhatósága elsődleges szemponttá vált, az egységes döntési mechanizmus mindenek feletté vált.

S végül rátérve a *common law* jogi attitűdjére: az angol jogászságot kétségtől egyfajta „konzervativizmus” jellemzi, ami egyértelműen megmutatkozik jogszemléletükben, nevezetesen abban az attitűdben, hogy sok esetben mindmáig ragaszkodnak eredeti jogi kategóriáikhoz, fogalmaikhoz. Például az angol *common law* egyik legfontosabb jellemzője, hogy az anyagi jog (*substantive law*) az eljárásjogból (*adjective law*) „csepegett le”, vagyis a mai napig sokkal fontosabb az eljárás végigvitele és befejezése, mint az „igazságosságnak” megfelelő döntés, továbbá szinte minden anyagi jogintézmény egyfajta eljárási cselekményből ered. Ez pedig éppúgy igaz a fogalmakra is, mivel mindmáig az „ösi” fikciók útján kialakult maximákat használják.⁶⁸ Az eljárás elsődlegességéből eredt a magánjog és közjog különbségének hiánya, hiszen minden *writ* kiadása lényegében a király utasítása volt.

Továbbá a kormányzás terén fokozatosan növekedett a formális mechanizmusok szerepe, emellett a konfliktuskezelés területén szintén hasonló jelenség volt megfigyelhető, mely szorosan összefüggött az uralkodói, állami hatalom társadalmi szintű legitimitásának erősítésével. Az egyre centrálisabb jelleget öltő, államilag szervezett társadalomban a hivatásszerűen adminisztratív funkciót betöltő szakapparátusi réteg is bővült, fokozatosan nagyobb teret nyerve az igazgatásban és egyúttal egyre magasabb pozíciót szerezve a társadalmi struktúrában. Az igazgatási szerepek növekedése, a feladatok sokasodása természetesen igényelte a törvényeket ismerő, igazgatáshoz értő szakembereket, így azok képzésére is szükség volt. A központi hatalomnak érdekévé vált az ilyen

⁶⁶ FRITZ RINGER i. m. 178. p.

⁶⁷ Vö.: KULCSÁR KÁLMÁN: *Politikai és jogszociológia*. Kossuth. 1987. 86–87. pp. Ennek részletes kifejtését lásd NAGY ZSOLT i. m. 43–48. pp. különösen a 44. p.

⁶⁸ Részletesebben lásd RENÉ DAVID. i. m. 262–265. pp.

jellegű képzés fejlesztése, egyúttal magától értetődően kínálkozott a már kialakult, szervezett, egyházi kézen lévő oktatási intézményekkel való kapcsolatok bővítése (más oktatási intézmény pedig nem állt rendelkezésre), mely privilegizált helyzetük erősítésében mutatkozott meg.

Az angol szigeten az egyetemeknek a jogásztársadalom szempontjából kisebb jelentőségük volt; a XIV. században alakult *Inns of Court* játszotta a főszerepet. Kialakulásában egyetlen lényeges különbséget találhatunk a kontinentális oktatási intézményekhez képest: a jogáskollégiumok a kezdetektől autonóm szervezetek voltak, és a képzés a kezdő hallgatótól a felsőbbíróság tagjáig az autonóm testület kezében maradt; ezért mondja – mellesleg pont épp az *equity* jog legnevezetesebb ismerője – *Maitland*, hogy az angol szokásjog fennmaradása a nemzeti jogi iskoláknak köszönhető.⁶⁹ A mai napig is marginális Angliában a felsőfokú jogi oktatás; az ipari korszakban ugyan megnövekedett a szakemberigény, azonban a céhszerűen zárt jogászprofesszió, társadalmi privilegiumát féltve nem vált nyitottá, és zárt jellegét könnyen megőrizhette, ugyanis nem a felsőfokú oktatás jelentette a formális elismerést.

Ugyanakkor a „kormányzati tanácsban” a XV. században kaptak helyet a jogi doktorok, és az angol abszolút monarchia – párhuzamosan a kontinentális uralkodókkal – már a római jogot, illetve az azt közvetítő egyetemeket, valamint az azt tanult jogászokat részesítette előnyben. Csakhogy a jogásképzés a praxis kezében maradt, az abszolút monarchiát pedig – akár szó szerint véve – „lefejezték”. A rekrutáció az ügyvédi kar kezében volt, s ők biztosították a belépéshez szükséges formális elismerést, vagyis ők határozták meg, hogy kik lehetnek az angol jogásztársadalom tagjai. A jogi praktikummal, a bírósági eljárással és a praxisban dolgozó jogásztársadalommal összefonódott angol jog nem tudta adaptálni a filozófiai diskurzustól áthatott római jogot, s annak ismerete, noha hátránnyal nem járt, ám előnyt sem szolgáltatott a jogászság rekrutációja és a professzióhoz való tartozás szempontjából. Az angol ügyvédképzés letéteményeseit, a jogáskollégiumokat nem a tudomány templomaiként, de még csak nem is valamiféle disziplináris, vagy hétköznapi tudásátadás intézményeiként tartották számon; bizonyos szempontból ennél kevesebbet, más szempontból azonban többet jelentettek: a *barristerek*hez való tartozás szocializációs, művészeti tudást átadó, csoportintegrációs funkcióját töltötték be. Ennek – egyebek közt – az lett a fő következménye, hogy az angol jogászság mindig a „konkrét történet” látta meg az esetben és nem az absztrakt szabályokat; vagyis – a kontinens jogszemléletével szemben, amely eredetileg szintén a konkrét esetekből indultak ki – megcsontosodott az esetjogi szemlélet. Végző soron a folyamat megállítását célzó rendeletek, a kilátásba helyezett pénzbüntetések ellenére is, kudarcot vallottak, mivel egyik érintett sem volt érdekelt azok maradéktalan betartásában; ehhez járult a központi hatalom teljes közönye, ami elsősorban a polgárháborús és „zavaros” időszaknak volt köszönhető, és annak, hogy a *Bench* tagságot az 1600-as évektől *reader*-i funkció nélkül is be lehetett tölteni. A jogáskollégiumok – melyeknek addigra bentlakásos jellege is megszűnt – már nem láttak el oktatási feladatot. A képzés alacsony színvonalára hosszú időn keresztül jellemző volt és rányomta bélyegét szinte az egész XVII. és XVIII. századra. Ugyan voltak kísérletek, melyek megreformálták volna az oktatást, így például előadás jellegű, jogelvek ismertetésére épülő képzési módszerek bevezetésével

⁶⁹ BÓNIS GYÖRGY i. m. 151–152. pp.

is próbálkoztak, ez azonban távol állt a *common law* hagyományaitól, és egy egyébként is a tradíciókhoz rendkívül ragaszkodó társadalomban az ilyen próbálkozások eleve kudarcra voltak ítélve.

Ezzel párhuzamosan nem szabad megfeledkezni arról, hogy az angol jogászság – ugyan elsősorban az eljárási szemlélet preferációjával – az állammal szemben definiálta magát; természetesen a „királyt”, illetve a királyság igazságát képviselte/képviseli, ám minden tekintetben saját korporációjához, ezáltal önmeghatározásához maradt hű. S ebbe nem, vagy csupán kevésbé tudott az állam beavatkozni, s ennek a beavatkozásnak a kudarcra lényegében a polgárháborúban csúcspontot ért el; következésképpen ez az attitűd a mai napig szinte változatlan maradt, vagyis az angol jogásztársadalom saját tradícióihoz való hűsége „mindenek felettinek” mondható. Többek között ezért is gondolják az angol jogászok, hogy – mint a gyakorlat letéteményesei és örökösei – az államhatalommal szemben nem „üres formulákra” van szükség, hanem sokkal inkább a „*fair play*” érvényesítésére, egy olyan eljárásra, amely minden tekintetben megfelel a fegyverek egyenlőségének.⁷⁰ Ha az állam is csupán egyenlő eséllyel száll szembe az állampolgárral (alattvalóval), akkor sokkal inkább érvényesülhet az igazság, mint ha különböző anyagi szabályok „tengerével”, és azok hangzatos explikálásával ellensúlyoznák azt az egyenlőtlen szembenállást, amit az államszervezet, és államigazgatás gépezete, és az egyén esélytelensége közötti diszkrépancia mutathat, vagyis „ha az eljárás szabályos az igazság biztos”.⁷¹ *Az eljárás merevsége pedig biztosította annak egységét, így az igazgatás egységességét.* Bár az is igaz, hogy Angliában a *generalisták* élveznek az igazgatásban elsőbbséget, és ez a képzésük tekintetében is megnyilvánul, vagyis ez egy kissé más látásmódot is biztosít.⁷²

Az amerikai gyarmatokon az igazgatással kapcsolatban az európaival éppen ellentétes vélemények „kaptak szárnyra”, s noha a fent említettek közül is látszik, hogy az európai jogszemléletet is számos kritika érte, a gyarmati jogásztársadalmat rendkívüli bizalmatlanság légköre vette körül. Ezt a bizalmatlanságot a jogászok száma is tükrözi, hiszen mondjuk Dél-Karolinában 1699-ig egy bizonyos *Nicholas Trott* megérkezéséig egyetlen jogász sem tevékenykedett.⁷³ Nyilván az okok egy része „európai eredetűnek” volt mondható, más része pedig az Új Kontinens sajátos viszonyaiból ered. Ad1. Mivel a gyarmati Amerika lakossága bevándorlókból állt, s a bevándorlók egy jelentős része va-

⁷⁰ Többek között ezért általános az angol közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatánál az a szemlélet, miszerint szinte kizárólag akkor vizsgálják felül a döntést, ha a hatóság vagy a felek a becsületesen lefolytatott eljárással szemben kifogásolható magatartást tanúsítottak. Részletesebben lásd: RENÉ DAVID i. m. 291. p.

⁷¹ „*Justice before the Truth.*” *Kilmuir.* Viscount Lordkandellár tanulmánya. 76. *Law Quarterly Review.* 41. 1960.

⁷² Az angliai tradicionális egyetemek „*Great*” (bölcész) diplomája, aminek megszerzése során a szaktudás teljesen háttérbe szorul, azonban a művészeti ismeretek primátusa mindenek felett érvényesül, és elvégzésével – mint alapidiplomával – gyakorlatilag bármilyen társadalmi pozíció kapuja megnyílik. (Az utóbbi időkben már a szaktudás is helyet kap az ilyen típusú képzésben.) Az esztétikai látásmód, vagy tudományos magatartás primátust élvez a szakmai oktatás előtt, s ez mint egyetemi ellentétpár jelenik meg matematikai formalizálás, vagy a forma irodalmi kultuszának képében. PIERRE BOURDIEU: *La Reproduction. La fonction idéologique du système d'enseignement.* Ed. Minuit. Paris, 1970. In: Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái.* Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. 65–91. pp. 76. p.

⁷³ LAWRENCE M. FRIEDMAN: *A History of American Law.* Second Edition. Touchstone Books. New York, 1985. 94. p. Massachusetts-ben 1740-ben még csupán 15 jogász tevékenykedett (minden 10.000 lakosra jutott 1) és 1775-re még mindig csak 71 jogász volt a kolónián. Uo. 100. p.

lamilyen üldöztetésben részesült a „régvi világban”, s éppen a hatalommal szembeni ellenérzések, illetve koronát, vagy bármilyen világi hatalmat képviselő igazgatás közti konfliktusként definiálhatóak a puritán lakosság ellenséges érzületei. Ad2. A bevándorló lakosság, akik a „lehetőségek hazáját és terepét” látták a tengeren túl, nehezen viselték, hogy ismét (jogi és számukra sokszor nehezen érthető formulákkal ellátott) béklyókba kötik tevékenységüket, ráadásul egy olyan jogéba, amelyet egy feudális társadalom alkotott egy hűbéri viszonyok fenntartására. Ad3. A XVIII. században már gyarapodott a jogászság létszáma, s a társadalmi ranglétrán egyfajta középéréteget képeztek, ami mind alulról, mind felülről érkező támadás esetén nehezen védhető pozíciót eredményezett: az alsóbb rétegek részéről a felsőbb osztályokkal szembeni ellenérzéseik célpontjává vált, a felsőbb osztályok számára pedig a gyarmattartók iránti lojalitása vált problematikussá.⁷⁴ Ad4. A bevándorlók jó részben puritánok (későbbi megnevezésük szerint presbiteriánusok és episzkopálisok) voltak, vagyis a Szent Könyvet – éppen vallási nézeteik miatt – sokkal nagyobb becsben tartották, mint az európai „elvilágiasodott” társadalom által alkalmazott világi törvényeket, vagyis a Biblia autoritása még sokáig felülírhatatlan maradt. A *teokratikus* kolóniák – éppúgy, mint ahogy a kálvinista ideák gyakorlatán ez megmutatkozott – egy olyan társadalmi rendben hittek, amit egyfajta isteni eredetű kormányzás vezérelt, s ennek megvalósulásához a jogászságra – saját priviégiumaival, elveivel, és sajátos ezoterikus nyelvezetével – akadályként tekintettek.⁷⁵

Nos, az említett okoknál fogva meglévő ellenérzésekről természetesen a jogászok is tudomással bírtak, s persze ennek enyhítésére, egyúttal saját felemelkedésük előmozdítása érdekében sokat tettek. De nemcsak a jogászság tevékenysége, hanem a társadalmi körülmények is szerepet játszottak, hogy ez a szemlélet változzon, s mint ez látható is volt, a XVIII. század végére, illetve a XIX. században tényleges attitűdváltozások történtek. A jogászok számára lassan elérkezett a „szükséges rossz” státusz, később már egyetlen kolónia sem tudott nélkülük működni, de miért is változott meg a jogászokkal kapcsolatos szemlélet?

1. Először is a *common law* kézenfekvő összekötő kapcsot jelentett a gyarmati angolajkú lakosság között, főképpen, mert a jog eszközeivel könnyedén definiálhatták önmagukat a francia telepésekkel szemben, illetve a francia gyarmatok (*Luisiana* és Kanada) felől érkező „veszély” ellenében. 2. Továbbá a jog – még ha csak részben is, de – alkalmas eszköznek bizonyult a királyi hatalom korlátozására, illetve az anyaországi befolyás csökkentésére.⁷⁶ 3. Az amerikai kontinens meghódítása is egyik okként merülhet fel; a „*frontier*” eszme, a városok, a civilizáció és a barbárság határvidéke át- és áthatotta az amerikai társadalom szellemiségét, ami egy folyamatos szembenézés a nehézségekkel, egy állandó heroikus küzdelem a túlélésért, egyúttal az amerikai fejlődés záloga. Ám a nehézségekkel való szembenézés, a „vad” vidékek meghódítása nem jelentett mást, mint egy „civilizált rend” megteremtését, amiben kézenfekvőnek bizonyult egyfajta igazgatás megteremtése. S a természeti állapotban lévő vidékeken kialakítandó új

⁷⁴ Vö.: NAGY TAMÁS: *Jog és Irodalom – valami jog van ami irodalom*. PhD. Értekezés. Szeged. 2007. 62. p.

⁷⁵ A koloniális periódust a jogászok az amerikai jog sötét korszakának nevezik; amikor a puritánoknak nem volt szükségük igazi jogi eszközökre. Így például – egyes teóriák szerint – *Massachusetts Bay* joga egyáltalán nem volt *common law*-nak nevezhető és a jogalkalmazás sokkal inkább a Biblián alapult. Részletebben lásd Lawrence M. Friedman i. m. 33–35. pp. 95. p.

⁷⁶ Vö.: René David i. m. 325. p.

rendszerben a természetes ész (*common sense*), vagyis a természetjog szinte magától adódott, tehát ez a fajta jogászai gondolkodásmód – ebből következően a jogászság is – nélkülözhetetlenné vált.⁷⁷ 4. A jog igen hatékony eszköznek bizonyult a különféle egyházak befolyásának csökkentésére, és egy világi igazgatás kialakítására, továbbá az egyház és az állam szétválasztása és annak jogi garanciája biztosította azt a vallásszabadságot, amit éppen az Őshaza lakói nem feltétlenül bírtak, sőt épp vallási nézeteik miatt kellett az Újvilágba költözniük.⁷⁸ Mindenesetre a Függetlenségi Nyilatkozat 56 aláírói közül már 25 jogi végzettséggel rendelkezett.⁷⁹

Ugyanakkor Amerikában bármilyen jogászai pályára tekintünk, egyvalami egyértelművé válik: a képzésük és a szakmai tevékenység tudásformái egynek tekinthetők, mely jelenség egyértelműen következik már az említett „*frontier*” eszméből, hiszen az „új rend” megteremtéséhez nem feltétlenül szükséges az európaihoz hasonló, sokféle véleményt nyújtó, sokféle fogalmi rendszerrel vagy akár a természetjogi-morális diskurzustól átítatott jogászság, sokkal inkább szükség van az – egyébként egyszerű – gondolkodásmódot követő eszmének megfelelő, egyértelmű döntéseket hozni tudó szakértelmiség. Összegezve: a lassan kialakult jogászság meg akart felelni azoknak a társadalmi elvárásoknak, mely társadalomnak – az európaival ellentétben – ők is részesei voltak, így képzésük és szakmai tevékenységük idomult is azokhoz az elvárásokhoz.

A jogi képzés szempontjából a sémától némileg eltérő utakat találunk a polgárháború előtt, s csak később olvadtak egybe a különböző modellek. A XVIII. század végi, a *Blackstone*-i angol hagyományokat követő, *Reeve*-féle, *Litchfield*-i jogászképzés kezdeti próbálkozásai után két oktatási stratégia emelkedett fel. Az Egyesült Államok „déli”, *Jefferson*-i oktatásfilozófiája, amit később *George Wythe* folytatott, kifejezetten a demokratikus államberendezkedést biztosító, az új amerikai szövetségi államhoz hű, annak vezetésére hivatott szakemberek képzését biztosította olyan kulturális közeget alkotva, mely a filozófia, a politika és a retorika tudományain alapult; *Jefferson* szavaival: „amíg létezik szabad sajtó, és az emberek tudnak olvasni, az állam biztonságban van”.⁸⁰ A *Virginia*-i egyetemről kiinduló és a déli államokban elterjedt oktatási szisztéma által teremtett intellektuális közeg inkább volt alkalmas politikai, igazgatási, illetve törvényhozói célok megvalósítására; inkább államférfiakat képeztek, mint a piaci viszonyokat kiszolgáló jogászokat: a tárgyak és tanszékek, mint az „erkölcsfilozófia és természetjog”, a „politikai gazdaságtan és kormányzás”, „etika és erkölcstudomány”, vagy „jog és politika” közelebb álltak az általános felsőfokú tudás ismertetéséhez, mint a szaktudás oktatásához.⁸¹ Az „északi” stratégia sokkal közelebb állt a jog és gazdaság mindennapi gyakorlásához; a *Harvard* Egyetemen folyó oktatást a gazdasági pragma-

⁷⁷ Részletesebben ld.: Nagy Tamás i. m. 68–69. pp.

⁷⁸ Ld.: DOUGLAS M. DAVISON: *The Jeffersonian Vision of Legal Education*. 51. Journal of Legal Education. 185. 2001. 195–197. pp. és NAGY ZSOLT i. m.

⁷⁹ NAGY TAMÁS i. m. 65. p. A jogászok pedig – egyre kifinomultabb gyakorlattal rendelkezve – immáron professzionálisakká váltak. Ezt számuk növekedése is megmutatta: 1700-as évek közepén tevékenykedő néhány jogászhoz képest a XIX. század közepére 21.979 regisztrált jogászárról beszélhettünk, 1880-ra pedig már 60.000, 1900-ra 114.000 jogi végzettségű szakember szolgált a társadalmat. Lawrence M. Friedman i. m. 633. p.

⁸⁰ ADRIENNE KOCH: *The Philosophy of Thomas Jefferson*. Columbia University Press. New York, 1943. 167. p.

⁸¹ Lásd THOMAS L. SHAFFER and ROBERT S. REDMOUNT: *Lawyers, Law Students and People*. Shephard's Inc. Of Colorado Springs. 1977. 17. p.

tizmus formálta, és sokkal távolabb állt az egyetemi általános tudás ismertetésétől, ehelyett a praktikus szaktudás preferációja érvényesült, a hallgatókat a jogi praktikákra előadások formájában készítették fel, nemcsak a *common law*, hanem a bírói döntések ismertetése *Blackstone*-i tradíciókat követve történt.⁸² Vagyis mindkét út eleve a gyakorlatot, sőt a hétköznapiakat szolgálta, történjenek azok az események – az amerikai intellektuális elit és az „alapító atyák” körében – a törvényhozásban, államigazgatásban vagy történjenek – a bíróságok előtt az ügyvédek közreműködésével, a kereskedelmi, ipari, gazdasági forgalom területén – a jog alkalmazásában.

De ez önmagában még mindig nem szolgáltatna teljes magyarázatot a teória és praxis kapcsolatának szorosabb voltára; a magyarázathoz hozzá tartozik az amerikai jogi kultúra is, ami persze annak történetében gyökerezik, s később áthatotta/áthatja az *államigazgatást* is. Az amerikai természetjog, ami befolyásolta az alapító atyák „közjogi” elképzeléseit, érvényesült és többé-kevésbé áthatotta az egész amerikai professzionális, sőt a laikus jogi kultúrát is: a jogot a józan ész alapján találják meg. Amely felfogás persze az Óhazából, pontosabban Angliából eredt, s ezt fejezte ki Kommentárjaiban *William Blackstone* is: a bírák, anélkül, hogy új jogot teremtenének – mint élő orákulumok – fenntartják és kijelentik az ország ismert, meglévő régi jogát és szokásait.⁸³ Az ebből származó, ennek megfelelő és kiszolgáló jogi tudománynak – ami ugyan nem az európai-római tradíciókon alapult – képesnek kellett lennie a „rend” megteremtésére, egy olyan jogi, igazgatási rendszert kellett produkálniuk, ami közös, megfelel a józan észből fakadó általános természetjogi eszmének és az államok különféle szabályozásainak, ugyanakkor „közönséges” is, vagyis a társadalmi elvárásokhoz méltó, hasonlatos a mindennapokhoz, s egyúttal a korai puritán gondolkodásból és jogszolgáltatásból is eredeztethető.

Így végül kimondható, hogy az Egyesült Államok társadalma éppen a XIX. század végén, XX. század első felében olyan változásokon ment keresztül, melyek szinte szükségképpen egy „ilyen típusú” jogi szemléletet indukáltak. A korszak Amerikája nagyon gyors gazdasági fejlődésen ment keresztül, a világ vezető gazdasági hatalmává nőtte ki magát, ugyanakkor ezek rendkívüli társadalmi átrendeződésekkel is jártak. Az amerikai igazgatás a teljes liberális államideál és a „*frontier* eszme” után kezdett egyre inkább centralizáltabb formát ölteni, egyre inkább központosítottabb állam képe tárult szemünk elé, és lassan, de biztosan kezdett kibontakozni az amerikai közigazgatási jog (*administrative law*).⁸⁴

⁸² Uo. 16. p.

⁸³ WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England. Introduction*. Section Third: Of the Laws of England. 69. p. 3§, 70. p. 3§. www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/blacksto.htm.

⁸⁴ Tulajdonképpen az „*administrative law*” kifejezést – noha gyökerekben már jó néhány évtizeddel korábban megjelent és terebélyesedett – az angolszász jogrendszer az 1950-es, 1960-as évekig nem is ismerte. Az amerikai közigazgatási hatalom (*administrative power*) a kongresszus által életre hívott bizottságok közreműködésével történik: ilyenek volt tekinthető az 1887-ben – elsőként – életre hívott *Interstate Commerce Commission*, mely az államok közötti kereskedelmi közlekedést ellenőrizte, továbbá különösen fontosnak mondható a *Federal Trade Commission*, a *Security and Exchange Commission*, és a *National Labour Relations Board*. A XX. század közepére már több mint 50 ilyen bizottság volt, melyek rendeletalkotási jogkörrel bírtak; ami önmagában is megmutatja az igazgatási szabályok burjánzását, vagy *René David* szavaival élve egy új „*equity*” jog létrejöttét. Vö.: RENÉ DAVID i. m. 362. p.

Összegzés

A kialakult igazgatási rendszert és a képzett jogásztársadalmat Európa kulturális örökségként áthatotta egyfelől a görög-római filozófia, másfelől a szofisztikált, cizellált római jog, mely a közös kontinentális fogalmi kereteket biztosította, s ezek a tényezők tartósan beépültek mind a képzési szisztémába, mind a jogászság egészének kultúrájába. A kontinens keleti felében már viszonylag korán hasonló folyamatok mentek végbe, mint később nyugaton: a jog ismerete, az érvtalálás és a helyes döntés művészete – a hatalmi viszonyoktól függően – fokról fokra egy olyan *szaktudássá* alakult, melynél *egységes döntési struktúrát vártak el*, illetve oktattak; a *hivatalnokjogászok* váltak a jog alapjává.

Az oktatott jogtudás, mely *a korai formulák alkotásának „művészete”* volt, az évszázadok során egyre inkább *a köznapis ismeretek* részévé vált, azonban *a római joggal ötvözve*, annak hatására a mai értelemben vett *szaktudássá* alakult, és ezt a szaktudást mi sem bizonyította jobban, mint, hogy a praxis a mindennapok döntéseinél szinte kizárólag az egyetemen jogára támaszkodott. Ám a hatalmi, politikai, társadalmi helyzet egy más irányt szabott a praktikum jogászságának, s így képzési intézmények tudománya fokozatosan vesztett jelentőségéből; s ezzel párhuzamosan egy *szöveghű (többnyire a nyelvtani, textuális értelmezést preferáló)* döntéshozó, bírói és igazgatási professzió jött létre. Ezzel párhuzamosan a kontinensen a társadalomtudományokhoz tartozó professziók, így a jogászság is a „szakmát” jórészt a praxisban tanulta/tanulja meg; vagyis egyre távolabb került a „tudomány” és annak alkalmazása. Vagyis ugyan kronológiai szempontból más-más időszakokban, de akár a kontinens jogára, jogászságára, igazgatási rendjére, akár a *common law* országok államigazgatási struktúrájára és annak attitűdjére gondolunk, mindkét esetben az eredmény hasonló lett: egyfajta mechanikus jogalkalmazás, és szerepe és a társadalmakban betöltött nagysága igen: meglehetősen növekedésnek és erősödésnek lehetünk tanúi. Körülbelül a XIX. század végétől folyamatosan bővült az állami tevékenységek köre, így az államigazgatás nagysága és annak a társadalomba való intézményesült beavatkozása; a hagyományos funkciók megmaradtak (közrend, honvédelem, etc.) de új funkciók annak végrehajtása

Ha közelmúlt folyamataira gondolunk, a szemléletbeli helyzet nem igazán változott, azonban annak is megjelentek és intézményesedtek (kultúra, gazdaság, szociális problémák, etc.).

Mindez persze megtörtént a szuverén államok keretei között, elsősorban a szociális és munkaügyi funkciók terén, azonban a globális folyamatok több olyan akár nemzetközi szintű együttműködést igényel, amelyeket közvetlenül az államok realizálnak (pénzügyi szektor, gazdaságirányítás, etc.).⁸⁵ A folyamat ugyan az 1980-as években megtorpant, sőt a visszajára fordult, ám az ezredforduló óta újra erőre kaptak. Ez pedig a fenteikben elemzett szemlélet kiterjesztésével és annak társadalmi terjedésével is jár: így a trendszerű növekedés miatt a mai államiságot már „*közigazgatási államként*” határozzák meg.

⁸⁵ Az OECD országokban az igazgatásban foglalkoztatottak aránya az összes munkavállalóhoz képest 25% körüli; az állami költségvetésnek pedig 40-50%-át teszi ki. Lásd: FAZEKAS MARIANNA – FICZERE LAJOS: *Magyar közigazgatási jog*. Általános rész. Osiris Kiadó. Budapest. 2002. 50–53. pp.

ZSOLT NAGY

LAW AND ADMINISTRATION: HISTORICAL ROOTS

(Summary)

In the beginning, this work reflects on the development of the legal administration systems in Europe, England and in the United States, in other words compared the Continental and the Common law legal systems. The essay elaborates on the causes of the current situations of the administration system, and the local government system within. Furthermore I attempted to show the connection between legal instruction and society, and the legal profession of the different countries.

The work shows that the difference among the American, English and Continental legal profession, and the professional administration go back to historical, medieval roots. In contrast with the English situation where the legal instruction remained in the hands of the profession with a practical knowledge, the European legal instruction, first of all served the system of the governmental authority thus their legal education has been conformed to the authoritarian aim.

In the United States, legal profession has been connected to the economic life of the civil society, and the local legal knowledge and administration system has been adapted to this. Being aware of the historical facts has made it possible to fully understand why the legal administration systems in these different legal cultures vary in method, knowledge, practical relevance, and practical expertise but it could be seen similarities as well. The historical and sociological research of Hungarian legal profession and administration staff has shown the special reasons that led to the conformation of the Hungarian administration and local government system to the European “*mainstream*”.